

Svenska Forskningsinstitutet
i Istanbul
Meddelanden
17/1992

Svenska Forskningsinstitutet
i Istanbul
Meddelanden
17/1992

Omslagets framsida:

Vy över Arsenalen i Gyllene Hornet, Konstantinopel. Kaptan Anders Rhodé byggde en av skeppsdockorna 1799. Ur: A. I. Melling, Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore. Paris 1809—19.

**Svenska Forskningsinstitutet
i Istanbul
Meddelanden
17/1992**

**Under redaktion av
Gunnar Jarring och Ulla Ehrensvärd**

ISSN 0347—8068

Distribution: Medelhavsmuseet, Box 5405, 114 84 Stockholm

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner svenskt postgirokonto 9 97 52-8.
Vänföreningen har även ett turkiskt bankkonto: Yapı ve Kredi Bankası AS,
Bahçekapı office, P.O. Box 375, Istanbul, account number 920521-2.

Äldre nummer av Meddelanden distribueras genom Medelhavsmuseet.
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul postgirokonto 2 90 27-0.

Innehåll

WILHELM ODELBERG	
Sverige och den turkiska sjömakten	5
Sweden and the Turkish Sea Power	26
YING TOIJER-NILSSON	
Selma Lagerlöfs resa till österlandet	27
Selma Lagerlöf's Journey to the Orient	40
CEM TAYLAN	
Ömer Kavur's <i>Motherland Hotel</i> (Anayurt Oteli): the Novel and the Film	41
PAAVO ROOS	
Från Tartu via Svenska palatset i Konstantinopel till Karien. Till 200-årsminnet av Otto Friedrich von Richters födelse	56
Summary	63
ULLA EHRENSVÄRD	
A Pilgrimage to the Mausoleum of Mahmud al-Kashghari	64
CHRISTOPHER TOLL	
Oscar Löfgren in memoriam	73
JITKA ZAMRAZILOVÁ-JAKMYR	
Reviews: H. E. Boeschoten, <i>Acquisition of Turkish by Immigrant Children</i> (1990). — A. J. Schaufeli, <i>Turkish in an Immigrant Setting</i> (1991).	78
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul:	
Styrelse	80
Årsberättelse för verksamhetsåret 1991/1992	82
Föreståndarens verksamhetsberättelse för året 1991/92	85
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner:	
Styrelse	92
Årsberättelse för 1991	93
Skattmästarens balansräkning 10.03.1992	94

Författare

Ulla Ehrensvärd
Professor, 1. arkivarie, Banérgatan 10, 115 23 Stockholm

Wilhelm Odelberg
Fil. dr, f. överbibliotekarie, Box 119, 178 02 Drottningholm

Paavo Roos
Docent, Klassiska institutionen, Lunds universitet, Sölvegatan 2,
223 62 Lund

Cem Taylan
Associate professor, Boğaziçi Üniversitesi, TR-80815 Bebek, Istanbul (Turkiet)

Ying Toijer-Nilsson
Fil. lic., Dalkärnsleden 29, 162 24 Vällingby

Christopher Toll
Professor i semitisk filologi vid Köpenhamns universitet,
Valhallavägen 94, 114 27 Stockholm

Jitka Zamrazilová-Jakmyr (tidigare Weltman)
Fil. dr, Pedellgatan 1 E, 224 60 Lund

WILHELM ODELBERG

Sverige och den turkiska sjömakten*

Ämnet Sverige och den turkiska sjömakten tillhör kanske inte de mest observerade förhållandena i vår marina och diplomatiska historia. Inte desto mindre finns där flera drag som är intressanta. Då ordföranden för någon månad sedan bad mig tala över detta förelagda ämne, har jag från skilda källor kunnat taga fram ett och annat. Någon heltäckande framställning kan det inte bli fråga om, men ett spektrum av vissa händelseförlopp.

En sommardag, året var 1938, stod jag som 20-årig vagabonderande student tillsammans med jämnåriga färdkamraten T. G. Wickbom, senare i livet en välkänd journalist, specialiserad bl.a. på orientaliska förhållanden, på höjden av Pera och såg ut över Bosporen. Där nere på sin lustjakt låg Turkiets härskare Kemal Atatürk för döden. Det berättades, att ett elektricitetsverk ombord störde presidenten, varför en undervattensbåt kommanderades ut att lägga sig på botten, varifrån ledning drogs upp till fartyget. Femton år senare hade jag tillfälle att på samma plats begrunda ett svenskt fartygs ödesdigra möte med en turkisk ubåt.

Förbindelserna mellan Höga Norden och östra Medelhavsområdet är urgamla. Lämningar av de höga bronsålderskulturerna i Danmark och Sverige ger vid handen att förbindelser funnits till den mykensk-kretensiska kulturkretsen, om än sporadiska. Man kan tänka sig, att män från Ultima Thule under dessa avlägsna och sagoomspunna tider druckit vin på hamnkrogar på Peloponnesos, i det blivande Heraklion och på Anatoliens västkust.

*Föredrag hållet vid Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänners årsmöte den 6 april 1992.

Vi får taga steget något tusental år framåt i tiden för att stå på fastare historisk mark. Åtskilliga unga män från Sverige begav sig till Miklagård för att taga tjänst hos den bysantinske kejsarens styrkor. Ett flertal runstenar, särskilt i Södermanland och Uppland, bär vittne om detta. Att det nordiska inslaget i 1000-talets Konstantinopel var högst märkbart, framkom särskilt genom den norske tronpretendenten och sedermera konungen Harald Hårdrådes brutala framfart som ledare för de nordiska varingarna i kejsarens garde. Varingarna Are och Halfdan ristade litet otympliga runor i Aya Sofia.

Under trycket av osmanska härskare och de arabiska muselmanerna krympte det forna bysantinska riket till att vid 1400-talets mitt bara omfatta det egentliga Konstantinopel med omnejd. Slutligen 1453 föll även denna kristendomens sista bastion i öster. Det osmanska väldet börjar nå sin största maktutveckling.

Vår kännedom om osmaners och arabers marina förhållanden under medeltiden är ganska sporadisk. De hade fartyg, efterliknande dem som de kristna städerna vid Medelhavet utrustade. Däremot tycks de knappast ha tillgodogjort sig det effektiva stridsmedel, praktiserat av bysantinerna, som kallas "grekisk eld", ett brännämne av hemlig sammansättning av kemikalier, som med katapult kastades mot fiendens fartyg.

Vid en framställning av vårt ämne tycker jag det är passande att ge en tillbakablick på den turkiska sjömakten, innan Sverige på 1600-talet började komma in i bilden. Något skall också beröras Karl XII:s förhållande från den tid han befann sig på turkiskt område. Barbareskstaterna, som också tillhörde den turkiske sultanens välde, är intressanta i sammanhanget på grund av de inte alltid ängnämna förbindelserna mellan dessa och Sverige. Att vårt land i senare tid medverkat till upprustningen av den turkiska flottan är väl inte så känt och påfordrar därför någon uppmärksamhet.

Den turkiska sjömakten, från 1500-talet och framåt, kännetecknas egentligen av tre formidabla misslyckanden: anfallet mot Malta 1565, slaget vid Lepanto 1571 och slutligen förstörelsen av den turkiska flottan vid Navarino 1827. Å andra sidan kan till den turkiska marinens framgångar räknas erövringen av Rhodos och Cypern. Det förekom ständiga strider mellan å ena sidan turkarna och på den andra fartyg från de italienska stadsrepublikerna som Venedig och Genua, samt Spanien. Femtonhundra-

talets sjöstrider präglades i hög grad av bröderna Hairuk och Haireddin med det gemensamma namnet Barbarossa, kallade Medelhavets gissel. Den som besökt fågelstationen ovanför San Michele i Anacapri erinrar sig säkert den så kallade Barbarossaborgen. Tidvis bekämpade Barbarossa de kristna flottorna. Dessa å sin sida besatte under kort tid Tunis och Tripolis. Bröderna bör inte förväxlas med 1100-talskejsaren, den rödskäggige Fredrik Barbarossa.

De så kallade Barbareskstaterna på södra Medelhavskusten utgöres från väster till öster av Marocko, Algeriet, Tunis och Tripolis, alla i anslutning till sultanen i Konstantinopel. Dessa mindre despoter, emirer, dejer och bejer agerade dock under viss självständighet. Vid mitten av 1500-talet såg det illa ut för några av dem. Flera starka fästen hade tagits av de kristna. Böner framställdes till sultanen Suleiman den Store att anfälla Johanniterordens Malta, vars galärer betraktades som ett dödligt hot mot barbareskernas näringsfång, det vill säga sjöröveri. Sultanen utlovade hjälp, men ingenting hände till dess att maltesarna tog ett turkiskt skepp, lastat med dyrbarheter avsedda för sultanens chefseunuck och haremsdamerna. Detta satte fart på förberedelserna att anfälla Malteserorden under dess mycket kompetente stormästare Jean Parisot de la Valette. En stor flotta, bestående av 157 galärer och 30 mindre fartyg avgick från Konstantinopel med 30 000 man ombord. Befälhavare var Piale Pascha, storamiral, i förening med den fruktade korsarhövdingen Dragut. Ordensriddare från hela den katolska världen skyndade till hjälp, liksom en spansk flotta från Sicilien. Orden uthärdade under utomordentligt grymma och blodiga strider närmare fyra månaders attacker. Piale Pascha fick med de illa tilltygade resterna av sin flotta bege sig tillbaka till Konstantinopel.

Sju år senare, den 17 oktober 1571, stod den för århundraden framåt avgörande striden mellan turkiska flottan, fortfarande under Piale Pascha, och de kristna flottorna från Spanien, de norditalienska städerna och påvestolen. Drabbningen ägde rum utanför staden Lepanto, på grekiska norra sidan av Korintiska viken. Avgörandet vägde jämt under de 4 timmar slaget varade. Då allt var över stod överamiralen, kejsar Karls son Don Juan d'Austria och hans underbefälhavare Andrea Doria, prins Antonio Colonna och Spaniens berömde amiral markisen av Santa Cruz, som segerherrar. Med undantag av några få galärer, som flydde

var den turkiska flottan tillintetgjord. 30 000 turkar hade dött, 3 000 togs tillfånga och inte mindre än 15 000 kristna galärslavar befriades. De kristna befälhavarna diskuterade att gå direkt till Konstantinopel och taga revansch för stadens fall 1453. Amiralerna var oeniga. Det fanns inte någon plan för ett så vidlyftigt företag. Det var också långt lidet på året. Den överväldigande segern lämnade intet påtagligt resultat.

Den slutliga sammandrabbningen mellan den turkiska flottan, denna gång förenad med den egyptiska khedivens fartyg, ägde rum i Navarino-bukten på sydvästra kusten av Peloponnesos, på grekiska Pylos. Slaget stod den 20 oktober 1827. Bakgrunden var följande. Den grekiska upprorsrörelsen mot turkarna hade pågått sedan 1821, följd med sympati av det övriga Europa, inte minst från Sverige. Flera svenskar, så kallade filhellener, reste till Grekland för att delta i striderna. Den kände kondottiären August Maximilian Myhrberg var sålunda en tid kommandant på fästningen Palamedes vid Nauplion.

Västmakterna England och Frankrike, denna gång i förening med Ryssland, ville komma till samförstånd med Turkiet för att göra upp om Greklands självständighet. En betydande flottstyrka samlades utanför Peloponnesos kust, samtidigt som en likaledes stark turkisk-egyptisk flottenhet framträngde mot Patras. Situationen förvärrades av att hårda ordväxlingar skedde mellan den turkiske amiralen och chefen för den engelska flottstyrkan Sir William Codrington. Det var samtidigt känt att turkarna gått till förnyade terroraktioner mot befolkningen på Peloponnesos. Då Codrington, som egentligen hade instruktion att om möjligt undvika stridshandlingar, sände en båt med en officer till det turkiska flaggskeppet med anhållan att det skulle ändra sin position, missförstods detta av turkarna, som trodde att det var ett försök till antring och sköt ihjäl den engelske officeren.

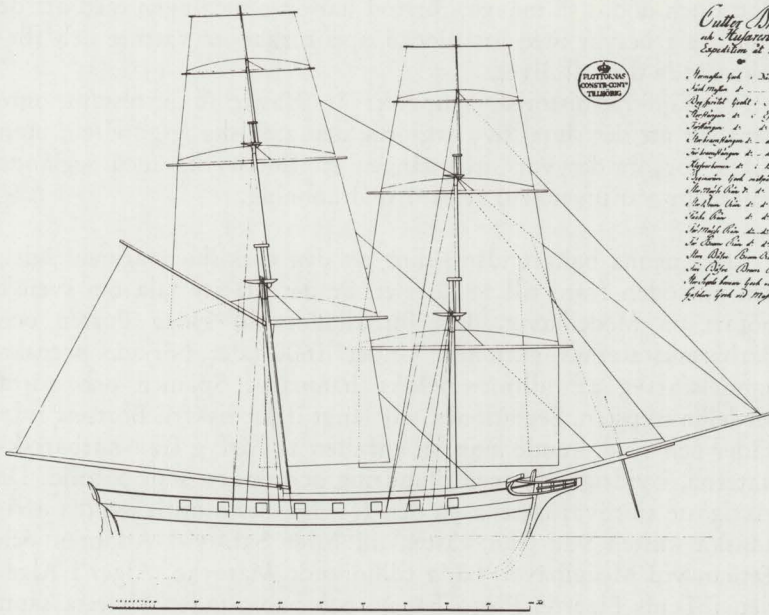
Därmed började slaget. På den allierade sidan stod 12 linjeskepp — däribland ryska linjeskeppet *Gangut*, evärderligt minne av ryssarnas seger 1714 vid Hangöudd över Ehrenskiölds lilla eskader. Turkarna hade 67 fartyg, 3 linjeskepp och 19 fregatter. Då rökmolnen skingrats på eftermiddagen, visade det sig att den turkiska flottan lidit mycket svåra förluster med uppåt 6 000 döda medan de allierade knappast lidit större men, kanske något hundratal man. Den överlevande turkiske amiralen sände bud till Codrington, vari det hette, att sedan de allierade förstört hans

flotta och dödat så många, förstod han inte meningen med att de gjorde sig besvär med att plocka upp turkar ur vattnet och försöka rädda dem till livet.

Från sjökrigshistorisk synpunkt är Navarino intressant, inte bara för att det slutgiltigt avgjorde den grekiska frigörelsen, utan också för att det var sista gången en flottstyrka med seglande linjeskepp var invecklad i en större drabbning.

Efter denna bakgrundsmålning av den turkiska marinens öden och missöden fram till 1800-talet, är det tid att tala om svensk sjöfart på Medelhavet, dess förhållande till Höga Porten och Barbareskstaternas aktioner. Under 1600-talet började svenska handelsfartyg att alltmer besöka hamnar i Spanien och norra Medelhavskusten. Seglationen var långt ifrån riskfri. Bortsett från väder och vind, kunde man bli anfallen av fartyg från Barbareskstaterna, i vidrigt fall med plundring och slaveri som påföljd. De viktigaste sjörövarnästena på den för det mesta otillgängliga afrikanska kusten var från väster till öster Safi vid Atlanten och Tetuan vid Medelhavet, båda tillhörande Marocko, Alger i Algeriet, i Tunis Bizerte, Porto Farino och hamnstaden Goletta samt Tripolis, staden med samma namn. Piraternas skepp — de var inrättade både för segel och rodd — var en blandning av olika medelhavstyper: de smärre balancellen och tartanen, de medelstora galären eller galejan, felucken eller chebecken, den sistnämnda kanske vanligast. Förutom dessa inhemska typer förekom också erövrade europeiska fartyg som fregatt och brigg, den senare i regel ombyggd för rodd av galärslavar. Några sporadiska försök att komma tillrätta med piraterna gjordes. En av Algeriet och Tunis gemensamt ägd sjörövarflotta tillintetgjordes 1655 av Cromwells berömda amiral Robert Blake. År 1683 bombarderades Alger av den franske amiralen Abraham Du Quesne, som i sin ungdom tjänstgjort på den svenska flottan under Carl Gustaf Wrangel. Det blev stor förödelse bland de algeriska fartygen, men dessa anfall får närmast anses som demonstrationer.

Dessutom var det tydligen omöjligt för europeerna att åstadkomma någon enighet i saken. I stället förekom det inte så sällan att man slöt fred med någon av Barbareskstaterna, varvid man hetsade upp vederbörande mot någon annan europeisk stat, som man låg i krig med. För Sveriges del berodde besvärligheterna inte bara på de giriga emirerna och dejerna. Engelsmännen visade tid-

*Cutter Briggen Dragons
och Husarens Tackling under
Expeditionen å Medelhafvet 1793.*

Styrbordssida	22
Styrbordssida	27
Styrbordssida	28
Styrbordssida	29
Styrbordssida	30
Styrbordssida	31
Styrbordssida	32
Styrbordssida	33
Styrbordssida	34
Styrbordssida	35
Styrbordssida	36
Styrbordssida	37
Styrbordssida	38
Styrbordssida	39
Styrbordssida	40
Styrbordssida	41
Styrbordssida	42
Styrbordssida	43
Styrbordssida	44
Styrbordssida	45
Styrbordssida	46
Styrbordssida	47
Styrbordssida	48
Styrbordssida	49
Styrbordssida	50

”Cutter Briggen Dragons och Husarens tackling under Expedition å Medelhafvet 1793.” Enligt E. L. Klintebergs originalritning i Karlskrona 1789. Briggen kunde föra 16 st. lätta 12-pundiga kanoner. Längd öfver stäv 100 fot, bredd midskepps 31 fot, djupgående akter 12 fot.
Foto Krigsarkivet (Marinens ritningar. II.c.7:4).

vis ganska odrägliga översittartendenser mot svenska fartyg, som var tvungna att segla genom Engelska kanalen. Franska kapare kunde också vara till ohägn.

I Stockholm och Göteborg inrättades genom det borgerskap som handlade på Södern en särskild beskattningsmyndighet som ledde till uppkomsten av Kungliga Konvojkommisariatet, inrättat 1725. Ämbetsverket skulle handlägga så kallade österländska ärenden, anskaffa örlogsskepp och besättning, dessutom presenter som Barbareskernas härskare skulle begåvas med. Både svenska flottans linjeskepp och fregatter och briggar togs i anspråk. I samband med expeditionerna tillsattes särskilda ambassadörer, i regel fartygscheferna på de konvojerande skeppen, alltid utvalt och skickligt folk.

De stora europeiska sjömakterna kunde, som sagt, inte bryta piratväldet. I stället måste man med stora pengar och gåvor köpa sig fred med Barbareskstaternas furstar. Svenska forskare som närmare studerat Konvojkommisariatets handlingar, är general-lotsdirektören Erik Hägg, skriftställaren Eskil Olán och arkeologen, professor Ture Arne, som i sin mycket innehållsrika bok "Svenskarna och Österlandet" (1952) skildrat dessa förhållanden. Vid jämförelse visar det sig att Sverige genom dugliga förhandlare kommit undan bättre än andra sjöfarande stater. Tributerna var dock kännbara nog. Pengarna hamnade förvisso inte bara i furstarnas kassakistor utan också hos deras gunstlingar, ministrar, sigillbevarare och haremsdamer.

Mellan 1730 och 1844 utfördes inte mindre än 40 särskilda sjöexpeditioner till Barbareskstaterna. Expeditionerna var, som sagt, riskabla både på grund av väder och vind, också på grund av bejers och emirers oberäknliga uppträdande och ständigt förändrade och ökade krav. Den nuvarande härskaren Kadaffi har sina värdiga företrädare som Andreas Ådahl så grundligt utrett i *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden*. 16 (1991). Motåtgärder förekom, till exempel 1801, då Sverige befann sig i krig med Tripolis, ankrade en svensk eskader under amiralen Rudolf Cederström utanför staden. Uppgiften var att gå till anfall och tvinga paschan till fred. Styrkan var fyra fregatter. En kutterbrig *Husaren* försvann redan under utfärden på Nordsjön. Om dessa diplomatiska och krigiska förvecklingar som var kostsamma nog i pengar, kanoner och allehanda förnödenheter, gick många berättelser.

Jag minns från en pojkbok, som gjorde stort intryck, hur en yngling från Stockholm, som blivit såld som slav i Marocko, men slutligen kommit hem, berättat att han sett borgen i Marakesch bestyckad med mängder av kanoner med Karl XII:s namnchiffer. Jag har ännu 60 år efter det jag läst boken, bett vänner som haft ärenden till Marockos Atlantkust se efter om kanonerna stod kvar. Det gjorde de inte. Kanhända var allt en produkt av en författares fantasi. En författare skall ha förakt för sanningen men stor respekt för det sannolika, är ett citat från Fritiof Nilsson Piraten.

Så småningom ändrades förhållandena. Under Wien-kongressen 1815 offentliggjordes att 50 000 europeer befann sig i slaveri hos Barbareskstaterna. En amerikansk eskader slog samma år en flotta

från Alger. Något år senare bombarderade den berömda engelske amiralen lord Exmouth, med svenska familjeförbindelser, Alger och förstörde den där ankrade flottan. År 1830 slutligen inträffade den avgörande händelsen, då en fransk flottstyrka med 37 000 man armétrupper intog Alger. När dejens palats inspekterades, fann man sagolika skatter, juveler, guld och silver till ett värde av 50 miljoner francs. Därmed införlivades Algeriet med den franska staten, ett förhållande som i våra dagar fått sin turbulenta upplösning.

Verkningarna av detta spred sig till de andra Barbareskstater-na. De många tusen sjörövarna fick söka sig andra sysselsättningar. För Sveriges del avslutades dessa inte så litet besvärande sjöexpeditioner med att fregatten *Josephine* seglade i Medelhavet, där en av kadetterna var den blivande kung Oscar II. *Josephines* fartygschef, kommandörkapten Ulner, fick då göra upp sluträkningen med härskaren i Marocko och överlämna de sista presenterna. Därmed avslutades ett kapitel om Sveriges förhållande till det osmanska väldet, med både sina tragiska och tragikomiska poänger.

Helt fredligt gick det emellertid till då Barbareskstaternas furstar sände sina ambassadörer till Sverige med gåvor. Dessa bestod av turkiska pälsverk, besatta med juveler, théserviser och inte minst vilda djur. De svenska konsulerna hade försökt avböja gåvor av djur, förgäves. Från Marocko kom sålunda ett helt menageri med bl. a. flera lejon. Transporten av särskilt lejonet blev besvärlig och inkvarteringen likaså. Då hästarna på Skeppsbron kände lukten av dessa djur, stegrade de sig och det blev allmän oro. Lejonet inlogerades till en början på Logården. Ett av dessa så kallade statslejon, levde länge och hade sin lejonkula hos förvaltaren av Kungl. Djurgården, överjägmästaren Ström på Djursborg, i nuvarande topografi belägen ungefär mellan Fältöversten och Karlaplans järnaffär. Djurens konung i Stockholm blev så aldrig att han bara kunde äta paltbröd, doppat i svagdricka. Enligt traditionen skulle Ström på morgonen den 16 mars 1792 låtit statslejonet sluta för en barmhärtig kula. Vad som hände samma dags kväll på Operan behöver inte erinras om.

Vid flera tillfällen blev dessa gästande ambassader högst dyrbara för den svenska statskassan. Särskilt ståtligt var mottagan-

det 1773 i Stockholm av Hadi Abderahman Aga, en tripolitansk köpman som hos Sultanen i Konstantinopel utverkat titeln pascha åt dejen av Tripolis. Han fick Sverigebesöket som belöning. Ambassadören stannade länge. Det ståtliga mottagandet väckte naturligtvis mycken uppmärksamhet. Carl Michael Bellman strängade sin lyra i Fredmans sång nr 30.

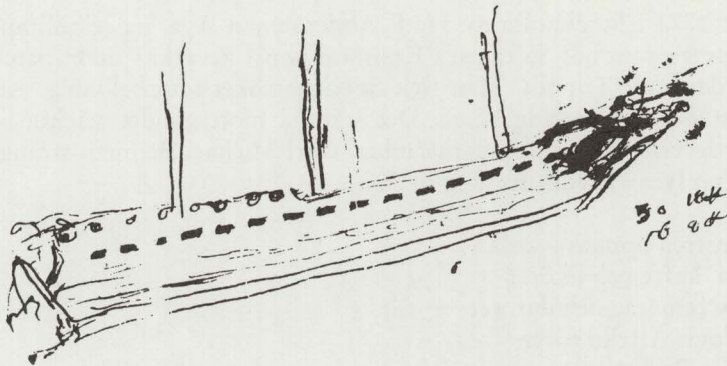
Fönstren öppnas . . . slå i
båd' kaffe och likörer
Giv famntag och dusörer
Adonis Astrild förer
ifrån Barbari.
”Den där med manteln röder
Vem är den?” ”låt si —
Det är hovslaktarn bröder
ifrån Tripoli . . .
Alarm och röveri.

Si'ken turk, se på den,
se hur turbanen strålar
av pärlor, guld och nålar.
Förgyllda vagnen prålar
med sjörövaren.
Han andas lugnt och flåsar
och den djävulen
i sina tiggarpåsar
samlar penningen —
se'n far han hem igen.

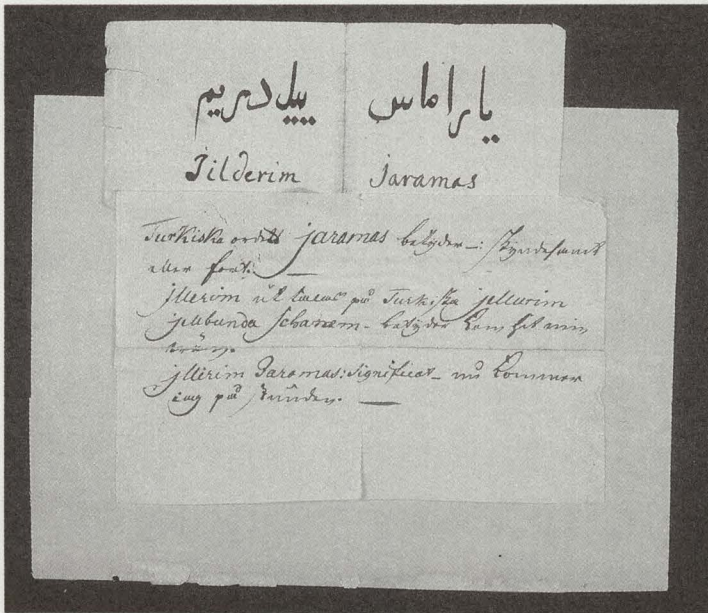
Om Sveriges förhållande till Barbareskstaterna var intrikat nog, kan man säga att det trots allt utgjorde ett marginellt inslag i vårt lands förbindelser med det osmanska väldet. Viktiga händelser utspelade sig på ett annat plan. Tyngdpunkten gällde Karl XII:s tid och vad som hände därefter.

”Den store kungen låg i Bender,
Förödda voro ren hans länder”

skaldade Esaias Tegnér i sitt stora diktverk ”Axel”. Efter Poltava och Perevolotjna hade sultanen i sitt rike vänligt mottagit kung

30 1844
76 24

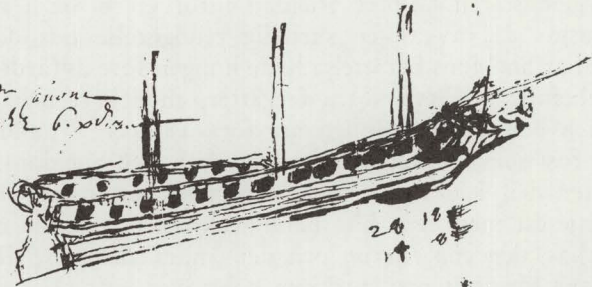
ییلدریم یاراماس
İllerim Jaramas

Turkiska ordet jaramas betydelse: Sjökrigsskuta
eller fregat.
İllerim utläses på Turkiska İllerim
jebunda skibarn - betydelse Kungens flotta.
İllerim Jaramas: significant - med konungens
flag på vinden.

De här båda ritningarna, av vilka den vänstra skulle föreställa Jaramas och den högra İllerim, tecknades i Turkiet av Karl XII "med egen hög Hand" enligt ett memorial till Gustav III, skrivet av Gilbert Sheldon. Dessa namn, som fastställdes av kungen kort före avresan från Bender, var — enligt Sheldon — ett uttryck för kungens "föresats at med thes återkomst snart hugna sitt Rike".

Foto Kungl. biblioteket.

15. Jan 18. p. d. ännu
6. p. p. i. h. a. v. d. G. v. d. s.

Karl med hans styrka av officerare och manskap. Mottagandet var inte så litet politiskt betingat, eftersom Turkiet för det mesta befann sig i konflikt med den ryske kejsaren. Hade inte den turkiske storvisiren låtit sig mutas då den ryska hären var instängd vid den rysk-rumänska gränsfloden Prut, hade historien sannolikt fått ett annat förlopp som man möjligen kan spekulera över.

Karl XII:s vistelse på turkisk mark utlöste mycken diplomati i samförstånd, men hade också sina komplikationer såsom kalabaliken i Bender 1713. Från sin fjärran uppehållsort försökte kungen leda den svenska riksstyrelsen, vilket med hänsyn till kommunikationerna inte var lätt. Omsorgen om det alltmer sönderfallande svenska Östersjöväldet förblev intensiv. Hans tankar rörde särskilt flottans angelägenheter.

Under flera fartygsgenerationer förekom namnen *Illerim* och *Jaramas* på svenska fregatter, vilket kan tyckas något sällsamt. Anledningen till dessa namn förblev okänd till dess att skeppsbyggmästaren Gilbert Sheldon inför ett besök i Karlskrona av Gustav III avgav en skriftlig redogörelse hur det förhöll sig. Enligt Sheldons berättelse hade kungen före avfärden från Bender anbefallt att "två svåra fregatter, endäckare och med glatt lag back och skans, tjänliga att föra 18- och 8-pundiga kanoner", så fort som möjligt skulle byggas och som Sheldon skrev, ungefär efter den i underdånighet bifogade dessin som Hans Kunglig Majestät med egen hög hand tecknat, och skulle dessa fregatter kallas, den ena *Illerim* och den andra *Jaramas*, till vilken ända Hans Majestät med turkiska bokstäver låtit skriva namnen.

Nu förhöll det sig så att det redan i Karlskrona låg ett skepp på stapeln, avsett att föra 50 kanoner. För att vinna tid, anmodade Amiralitetskollegiet Sheldons far, den inte mindre framstående skeppsbyggmästaren Charles Sheldon, att aptera detta fartyg till en sådan fregatt. Han fick i handen kungens teckning. Fregatten blev sålunda byggd och kallades *Illerim*. Samtidigt hade Kollegiet beordrat att ett annat skepp, beräknat för 60 kanoner skulle byggas. Detta stötte på svårigheter. Kriget hade förorsakat brist på pengar. Det gick långsamt med byggandet och ändring till fregatt om anbefallda 30 stycken 18-pundiga kanoner.

Efter kungens död blev det ny ändring först till ett 60-kanoners skepp. Vid stapelavlöpningen hade skeppet 3 däck med 72 kanoner och kallades *Ulrica Eleonora*. Medan detta pågick blev en annan mindre tvådäcks fregatt färdig, som gick till sjöss och kallades *Jaramas*.

Efter 30 år hade de första *Illerim* och *Jaramas* gjort sitt och utmönstrades ur flottan.

Åren 1754 och 1756 byggde Gilbert Sheldon två fregatter, som liknade de utmönstrade föregångarna. De kallades också *Illerim* och *Jaramas*, men förde bara 12-pundiga kanoner. Båda dessa fregatter blev välkända fartyg i den gustavianska flottan och i synnerhet *Illerim* gjorde flera färder till Medelhavet. De omfattades med viss romantik, ännu i vår tid manifesterad i Gustaf Munthes välkända äventyrsberättelse "Illerim och halvmånen" (1947). Skildringen avser *Illerims* färd 1779—1780 till Marocko och hur fregatten blev anfallen av en engelsk kapare, varvid

fartygschefen major Ankarloo blev dödad. Namnet *Jaramas* överlevde längst i marinen som skolskepp.

Gilbert Sheldon skrev, att man på svensk sida inte alls förstod vad som menades med dessa konstiga turkiska namn. Klarhet i detta trodde han sig först ha fått 1740, då han i Malmö träffade överstelöjtnanten Dagström. Denne hade varit med kungen i Turkiet och visste att båda namnen sammanlagda på turkiska betydde "Nu kommer jag på stunden". Med detta skulle kungen ge tillkänna sin avsikt att snart återkomma för att lugna sitt rike. Så långt Sheldon. Nu hör det till saken att Gilbert Sheldon under sin resa i Skåne måste ha sammanträffat med överstelöjnant Olof Dagström på Malmöhus, där denne satt i livstids fängelse för spridande av upproriska skrifter. Förmodligen tillhörde han det mot kung Fredrik I fientliga holsteinska partiet. Dagström hade varit en tapper karolin, som svårt sårats, först vid Narva och sedan vid andra stora drabbningar. Under kalabaliken i Bender hade han fått ett sabelhugg i huvudet, som så småningom ansågs utlösa hans sinnessjukdom. Tidigare hade Dagström adlats och tagit en halvmåne i vapnet. Hans senare år tycks ha varit svåra. Något sanningsvittne gällande namnen på fregatterna är han inte. Tolkningen har varit fritt uppfunnen. Vid samtal mellan Istanbulinstitutets hedersledamot Gunnar Jarring och mig har upplysts att *illerim* eller snarare *ilderim* betyder blyxt. *Jaramas* är omdiskuterat och svårtolkat. Jarring förklarar namnet som "en riktig rackare".

Efter Karl XII:s död fanns viktiga angelägenheter att klara upp mellan de svenska och turkiska regeringarna, främst betalningen av kungens skulder. Först gällde det de enskilda borgenärerna och sedan den stora skulden till sultanen. Kommerskollegium skickade ut två unga och begåvade män Carl Fredrik von Höpken och Edvard Carlson, senare i livet känd som presidenten Carleson. De hade god hjälp i förhandlingarna av Ahmed Pascha, ursprungligen en fransk greve de Bonneval, som konverterat till islam. Sultanen lät penningskulden förfalla, men fordrade i ersättning ett fullrustat krigsfartyg om 72 kanoner och 30 000 gevär och annan krigsmateriel. År 1734 var de svensk-turkiska ekonomiska förhållandena reglerade. Senare ingicks både handelstraktat och försvarsförbund.

Som en röd tråd går genom hela 1700-talet den krigspolitiska intressegemenskapen kontra Ryssland, vilken utlöste mycken diplomatisk verksamhet. Legationshuset i Pera, Palais de Suède, anlades och en fast och framgångsrik diplomatisk tradition vidmakthölls, representerad av utmärkta företrädare för de svenska intressena såsom Gustaf Celsing, far med sönerna Gustaf och Ulric. Per Olof von Asp, instiftare av Kungl. Vetenskapsakademiens Bysantinska stipendium, Gerard och Carl Peter von Heidenstam var också skickliga diplomater.

Gustav III:s intresse för politisk samverkan med Turkiet medförde att fem svenska officerare med ingenjörsutbildning 1790 reste till Turkiet för att medverka i det turkiska försvaret. De fick inte några påtagliga uppgifter och reste hem efter något år, helt missnöjda.

Detta misslyckande hindrade inte ett fortsatt militärt samarbete. Sultan Selim III verkade ivrigt för att reformera Turkiets sjöförsvaret. En duglig medarbetare hade han i sin dibroder Hussein Pascha, kallad Küçük, "den lille", på grund av hans dvärglika växt. Küçük utnämndes till Kapudan Pascha, d.v.s. storamiral, och anses vara grundare av den moderna turkiska flottan. Han anställde både engelska och franska tekniker, som skulle bringa arsenal och fartyg i gott skick.

Von Asp och den betydelsefulle tolken vid svenska legationen Ignatius Mouradgea d'Ohsson arbetade för att få kunniga svenska skeppsbyggare från Karlskrona att biträda i flottprogrammet. I december 1794 anmälde Mouradgea hos den turkiska ministären att regenten, hertig Carl, beslutat sända ut två officerare från Konstruktionsstaten, byggmästare och hantlangare av flera slag. Efter hand utvidgades den svenska insatsen till inalles 13 deltagare, som vistades i Turkiet från 1795 till 1801. Av särskild betydelse i sammanhanget blev dock byggmästaren kapten Anders Rhodé samt kapten Klinteberg och löjtnant Kihlgren.

Johan Aron Kihlgren tjänstgjorde vid flottans konstruktionskår. Efter hemkomsten från Turkiet gjorde han karriär, adlades med en halvmåne i vapnet, liksom på sin tid Dagström och senare även kollegan Klinteberg. Han ändrade sitt namn vid adlandet till af Borneman, efter sin mors flicknamn. Han blev med tiden överste och dog i 80-årsåldern.

*Fredrik Ludvig Klinteberg. Reliefporträtt av Johan Törnström.
Orig. i Försvarets materielverk.*

Fredrik Ludvig Klinteberg hade fått sin utbildning i skeppsbyggeri under så utmärkta läromästare som Fredrik Henrik af Chapman och Gilbert Sheldon. Vid avresan till Turkiet utnämndes han till major vid Konstruktionsstaten. Dockbyggmästaren Rhodé, i sin tur, hade gått i skola hos den inte mindre berömde Daniel af Thunberg i Karlskrona.

I Kihlgrens instruktion hette det, att turkarna skulle undervisas i manöver och evolution, i synnerhet *ligne de bataille*. Kanonexercis skulle bedrivas och förtroende till vapnet inpräglas. Ingen chef fick vid livsstraff lämna sin post i linjen och inte börja aktion förrän fienden är inom säkert skotthåll. En skola skulle inrättas där turkiska ungdomar genom svenska officerare undervisades i alla till sjöväsendet hörande ämnen. Turkarna borde vid alla tillfällen övertygas om svenskarnas vänskap för dem, om uppriktigheten i att tjäna och undervisa dem; vidare att enda sättet för Höga Porten att hålla sig formidabel till sjöss var "att antaga det europeiska sättet" i utrustning, attack och defence. Kihlgren borde vidare lära sig turkiska, vinna förtroende hos Portens förnämsta ämbetsmän. Han skulle också undvika sällskap med misstänkta utläningar.

Man kan utgå från att instruktionen var utfärdad av konteramiralen Johan Puke, ordförande i Storamiralsämbetet i Karlskrona, och med god kännedom om utländska förhållanden.

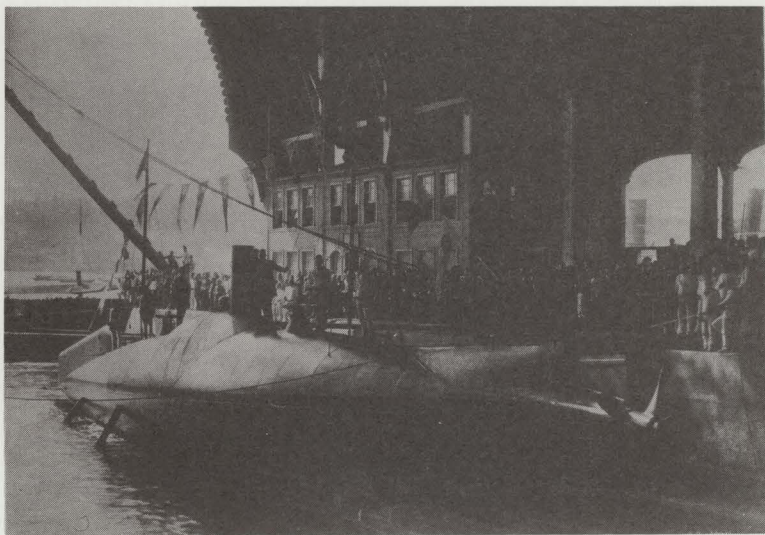
Redan kort efter ankomsten kärvade det till sig. I augusti 1795 skrev sex av svenskarna att det hade varit lika bra om de inte alls kommit till Turkiet. De hade inte fått ett skepp att kryssa med i arkipelagen utan bara en liten båt, som gick utanför Seraljen. Besättningen på 8 à 10 man var okunnig, saknade disciplin, och det förekom att de med pistoler och knivar hotat befälet. Byggmateriel saknades och den franske byggmästaren på platsen intrigerade mot svenskarna.

Så småningom blev förhållandena bättre. Rhodé blev 1799 färdig med en skeppsdocka vid Gyllene Hornet. Sultan Selim var mycket nöjd. Han planerade en större flottstation på Rhodos som motvikt till Johanniterordens flotta på Malta. Svenskarna övertalades av Kapudan Pascha att fortsätta sin tjänst. De fick bättre ekonomiska förhållanden och briljanterade snusdosor. På Rhodos byggde Klinteberg ett 74 kanoners linjeskepp, färdigt 1799 och ett par korvetter om 18 och 24 kanoner. Klinteberg och Kihlgren fick nya ännu dyrbarare snusdosor.

För ögonblicket såg det bra ut, men de franska konstruktörerna intrigerade vidare i sin avundsjuka. De fick med sig Arsenalens föreståndare Tersána Emin, vilken i sin tur påverkade Kapudan Pascha, Küçük, "den lille". Denne hade, sedan Nelson slagit ut den franska flottstyrkan vid Abukir vid Nildeltat och Napoleons styrkor lämnat Egypten 1801, återtagit landet.

Från Alexandria skrev Küçük ett brev till Klinteberg med en mängd anklagelser: "Ni slutar aldrig att göra oss obehag. Är ni inte nöjd, så res hem. Arbetet kommer inte att lida. Om det inte passar er så res i Guds namn". Klinteberg svarade värdigt och tillbakavisade beskyllningarna. Utrikesministern Reis Effendi försökte medla, men brytningen var ohjälplig. Klinteberg och Kihlgren reste hem, medan dockbyggmästaren Rhodé stannade kvar i Turkiet, där han dog 1811. Officiellt var turkiska regeringen nöjd med svenskarna. Storvisirens ställföreträdare skrev till kanslipresidenten Ehrenheim, att svenskarna hade gett bevis på stor skicklighet och outtröttligt nit. "Vi ber er tro att deras tjänster varit Höga Porten behagliga".

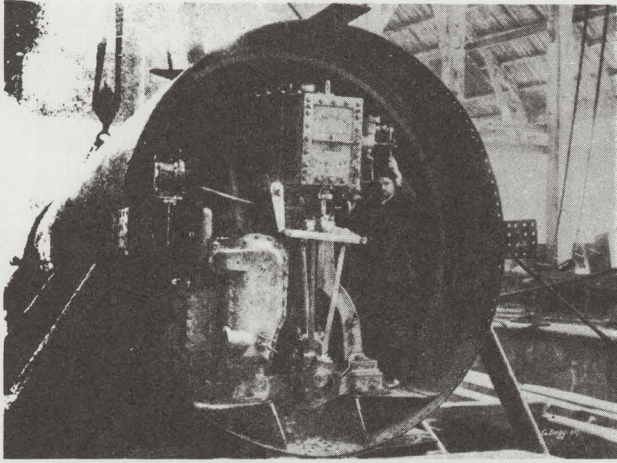
Kihlgren såg emellertid tillbaka på sin tid hos turkarna som något obehagligt. Han hade återkallats till Konstantinopel från Rhodos, där han, som han skrev, i fyra år utstått otaliga vedervärdigheter, både inom och utom tjänsten. Hans enda "själsnjutning" hade varit att lindra en mängd franska krigsfångars hårda

*Sjösättningen av Nordenfelts andra ubåt i marinarsenalens docka vid Gyllene Hornet, Konstantinopel 1887. Orig.-foto av G. Berggren.
Reprofoto Marinmuseum, Karlskrona.*

öde. Pesten hade borttryckt tvenne olyckliga offer inom hans egen boning och "täta, fast icke starka, jordbävningar voro icke glädjens förebud".

Vi skall nu flytta oss flera decennier fram i tiden. 1800-talet är knappast något framgångsrikt århundrade för Turkiet, varken in- eller utrikespolitiskt. Vissa energiska insatser gjordes i alla fall för att stärka krigsmakten. Krimkriget på 1850-talet hade visserligen slutat med att Ryssland förödmjukats, men betydde inte någon framgång. Det rysk-turkiska kriget på 1870-talet fick för det alltmör sönderfallande osmanska riket svårartade konsekvenser. Det redan under 1600-talet lanserade uttrycket om Turkiet "den sjuke mannen" fick aktualitet. Under 1860-talet byggdes emellertid flera både större och mindre fartyg, mestadels på engelska varv. Vid århundradets slut och början av 1900-talet var 38 engelska sjöofficerare under ledning av en amiral engagerade för den turkiska marinens upprustning, något som givetvis

Hur ohyggligt trångt det var i de Nordenfeltska ubåtarna framgår av denna bild från hopsättningen på Konstantinopels marinarsenal 1887. Orig.-foto av G. Bergren. Ur: Sveriges flotta 1948.

upphörde med Turkiets anslutning till Centralmakterna under första världskriget.

Ännu en gång skulle Sverige få inflytande på den turkiska sjömakten, låt vara obetydlig och av närmast kuriös art. Under 1880-talet hade den på sin tid kände vapenkonstruktören och affärsmannen Thorsten Nordenfelt i samarbete med den fantasi-fulle och snillrike engelske prästen och uppfinnaren George W. Garrett konstruerat en undervattensbåt. Fartyget ifråga väckte mycket intresse och har behandlats en hel del bland annat genom studier av Torsten Althin, Tekniska museets mångkunnige grundare.

Den 21 till 25 september 1885 förevisades utbåten vid Landskrona inför en lysande församling av svenska, danska och engelska kungligheter samt åtskilliga militärattachéer av skilda nationer. Uppvisningen blev inte alldeles lyckad, men konstruktionen pekade framåt. Vid tillfället infann sig Nordenfelts försäljningsagent, en grek född i Turkiet vid namn Basileios Zaha-

roff. Han såg framför sig lysande utsikter. Zaharoff lyckades sälja ubåten till Grekland, som just då hade fått ett stort lån för upprustning av sin marin.

Detta oroade givetvis Turkiet, som levde i nästan permanent krigstillstånd med grekerna. Sultan Abdul Hamid beställde två ubåtar. Till skillnad från den grekiska ubåten, som var byggd i Stockholm, stapelsattes de för Turkiet avsedda fartygen i England. De höll 160 ton och förde två fempipiga kulsprutor på ryggen och två torpeder ovanpå nosen. Under stort besvär fraktades de söndertagna ubåtarna landvägen till Konstantinopel, sattes ihop igen och sjösattes i Gyllene Hornet under uppsikt av Garrett. Vid uppvisningen förde ubåtarna både turkiska och svenska flaggan. Den förslagne Zaharoff fick sultan Abdul Hamid, känd för sin gnidighet, att betala, men ubåtarna kom egentligen aldrig till användning. De rostade ner och plockades efter hand sönder av skrotjuvar.

Det kan nämnas att den senare kände Sir Basil Zaharoff med sin internationella vapenhandel dog som en av världens rikaste män, medan Thorsten Nordenfelt, som berett hans första framgångar, snillrik med dålig affärsman, slutade sina dagar som mottagare av understöd från släktingar och vänner. Ett ändå sorgligare öde i elände och fattigdom väntade Garrett Pascha, en gång turkisk kommandörkapten och i sin ungdom lantpräst i en församling nära Manchester.

Det är tid att sluta denna något rapsodiska kavalkad av marina händelser som gemensamt berör Sverige och Turkiet, det en gång så mäktiga osmanska väldet.

Dessvärre måste den avslutas med en tragisk händelse som fick ansträngda diplomatiska relationer mellan länderna till följd. I den svenska marinkalendern för 1952 redovisas bland 20-talet turkiska utbåtar en med namnet *Dumlupinar*. I följande års kalender saknas den.

Då jag en dag i slutet av 1950-talet besökte Marinmuseet i Pera, fann jag att inte så litet intresse ägnades en kollision 1953 i Dardanellerna mellan Svenska Orientlinjens fartyg *Naboland*, kapten Oscar Lorenzon, och *Dumlupinar*. Kollisionen hade till följd att ubåten gick under och ett 80-tal man av besättningen omkom. Kapten Lorenzon ansågs av turkarna ha felat. Utan vidare undersökning fängslades han och fick en svår tid med upp-

Korvetten Freja, under befäl av kommandörkapten L. von Horn, till ankers på Bosporen vid besöket i Konstantinopel 1889. Foto Krigsarkivet.

slitande rättegång. Till slut visade det sig genom en ojävig expertis, att felet låg på ubåtens sida.

Betydligt ljusare minnen kan däremot noteras från de många örlogsbesök som svenska fartyg gjort i Smyrna och Konstantinopel från 1880-talet: korvetten *Freja*, pansarskeppet *Oscar II*, pansarkryssaren *Fylgia*, kryssaren *Gotland* och minkryssaren *Älvsabben*.

På 1890-talet var en släkting till mig officer på korvetten *Freja*. Under besök i Smyrna och under tur inåt landet, fick han syn på en matta som han bedömde som gammal och sällsynt fin med kvalitet. Det var bara det att den luktade fasansfullt av kamel- och åsneträck. Min frände stoppade den i en säck, sedan han köpt den av herden eller bonden, och lät den sedan simma från Smyrna till Karlskrona i ett rep efter fartyget. Färgen är borta men dess kvalitet kan ännu beundras.

Härmed är vi inne på det kulturella förhållandet mellan Sverige och Turkiet. Detta faller dock utanför ämnet för dagens föredrag.

KÄLLOR

- Arne, Ture, *Svenskarna och Österlandet*. Stockholm: Natur och Kultur 1952.
- Borg, Eskil, *Svenska konsuler och slavar i Barbareskekaparnas Tripoli*. En studie i makt, girighet, våld och förtryck. Stockholm: Signum 1987.
- Murphy, William Scanlan, *Father of the submarine*. The life of the Reverend George Garrett Pascha. London: William Kimber, 1987.
- Nordenfelt, Torsten, *Memoarer. "Vad jag sett och hört" 1842—1920*. Stockholm: Nordenfeltska släktföreningen, 1971.
- Olán, Eskil, *Sjörövarna på Medelhavet och Levantinska Compagniet*. Historien om Sveriges gamla handel med Orienten. Stockholm: Fritze, 1921.
- Mark, Sam, *Vår första ubåt. Sveriges Flotta 1948*.
- Hägg, Erik, *Sjörövarna i Medelhavet. Sveriges Flotta 1945*.
- Unger, Gunnar, Jilderim Jaramas. *Tidskrift i sjöväsendet* 1910.
- Zetterstéen, Karl Vilhelm, Jilderim och Jaramas. *Tidskrift i sjöväsendet* 1910.
- Nabolandsaffären. *Svenska Dagbladets årsbok* 1953, 1954.

SWEDEN AND THE TURKISH SEA POWER

Connections between Sweden and the Turkish Sea Power are neither long-standing nor intensive, but nevertheless are associated with several interesting events. During the Eighteenth Century when the Barbary States, i.e. Morocco, Algeria, Tunis and Tripoli, through acts of piracy seriously disturbed Swedish merchant shipping in the Mediterranean and the Atlantic, diplomatic relations were frequently established between Sweden, through the Convoy Commission, a government department, and the North African rulers who were subject to the Sultan of Turkey. It was mainly a matter of handing over substantial gifts in the form of money or weapons to persuade these rulers not to molest the Swedish merchant ships. These difficulties only came to an end after the French conquest of Algeria in 1830.

Due to the fact that Sweden and Turkey had mutual interests because both countries were often involved in wars against Russia, already in the Seventeenth Century negotiations took place despite the great distance between them. After the Swedish *débauché* in 1709 at Poltava and Perevolochna Charles XII sought refuge with the Sultan and remained in the Balkans for six years. The presence of the Swedes there led to some disturbances. On the other hand Charles XII, in the interests of peace and culture, gave orders for the construction of two frigates in Sweden in accordance with the King's own drawings. These vessels were named *Illerim* and *Jaramas*. The meaning of these Turkish words has been discussed. *Illerim* stands for lightning, while with some doubt *Jaramas* can be interpreted as "a real rascal".

Permanent diplomatic relations were established from the 1730's and the first *Palais de Suède* was built at Pera. Gustavus III's interest in political co-operation with Turkey resulted in five Swedish officers being attached to the Turkish defence forces in 1790 and for some years afterwards. Still more important was the work carried out in 1795—1811 by the Swedish naval officers *Klinteberg*, *Kihlgren* and *Rhodé*, under whose instructions a dock and a number of corvettes were constructed. The Sultan *Selim III* was satisfied with the work carried out by the Swedes.

Not until the end of the Nineteenth Century did Sweden once more influence the Turkish Sea Power. In co-operation with the Englishman *G. W. Garrett*, the arms designer *T. Nordenfelt* constructed a submarine. This was exhibited to an international public at *Landskrona* in 1885. Among those present was the Greek arms dealer, subsequently *Sir Basil Zaharoff*, who succeeded in selling two submarines to Turkey, one of which was built at a shipyard in *Stockholm*. The submarines were armed with machine-guns and torpedoes. However, these submarines never saw service — they became rusty and were demolished by scrap-metal thieves.

A tragic event which for some years destroyed good relations between Sweden and Turkey was the collision between the Swedish ship *Naboland* and the Turkish submarine *Dumlupinar*. This took place in the *Dardanelles* in 1952 and resulted in the death of 80 Turkish seamen. The harrowing legal proceedings finally revealed that the fault lay with the submarine.

Happier memories are associated with the numerous visits of Swedish warships to Turkish ports.

Transl. Gordon Elliott

YING TOIJER-NILSSON

Selma Lagerlöfs resa till österlandet

Selma Lagerlöfs roman *Jerusalem* bygger ju, som bekant, på en verklig händelse: väckelsen i Nås i Dalarna, som ledde till att ett fyrtiotal bönder utvandrade till Jerusalem för att leva i Kristi efterföljelse. Detta hände år 1896. Först året efter fick Selma Lagerlöf reda på saken genom en tidningsnotis och förstod, att här fanns ämnet till en roman, ett stordåd, att skriva om.

I flera år gick Selma Lagerlöf med detta stoff i bakhuvudet — andra böcker skulle först göras färdiga. Dalamiljön hade hon gjort till sin genom flyttningen till Falun. Men hon kunde inte börja sin stora roman, förrän hon följt efter dalafamiljerna till Jerusalem.

Hon lyckades övertala sin goda vän Sophie Elkan att komma med och tillsammans med Cooks resebyrå lade de upp en stor orientresa, som innefattade Egypten på utresan och Konstantinopel och Aten på hemvägen från Jerusalem. Förberedelserna går att följa in i minsta klädesdetalj genom Selmas brevväxling med Sophie, som blev fri för ett par år sedan. De präktiga underkläderna i det moderna materialet ramie. En ny ylleklänning och en plyschkrage. En underkjol av alpaca, som Selmas mor sydde. Och den svarta sidenklänningen, ifall de skulle komma som hon uttryckte det ”i fina förhållanden”.

Vid avresan slutar förstås den direkta informationen. Resan har ändå varit ganska väl dokumenterad genom Sophie Elkans brev till vännen Betty Warburg — och indirekt genom Selma Lagerlöfs roman och andra av hennes berättelser och legender. Men Selma Lagerlöfs spontana upplevelser har man inte vetat något om. Bara några vykort och andra korta meddelanden har bevarats.

Ja, så har man trott. Men nyligen har också Selma Lagerlöfs brev till modern återfunnits. Och bland dessa 202 brev till fru

Louise Lagerlöf finns reseberättelserna. Här får man äntligen veta något om vilka intryck Selma Lagerlöf mottagit och omformat till skönlitteratur. Och man får reda på hur en turist- och studieresa till österlandet genomfördes omkring sekelskiftet 1900 — då man färdades med tåg, medelhavsångare, flodbåt — och i hästskjuts, på kamelrygg eller ridande på åsna.

Själva julafton 1899 kom de till Alexandria efter en stormig överfart från Brindisi. Selma Lagerlöf skriver genast hem om sina första intryck av orienten.

”Vi voro tidigt uppe och sågo på en klar varm himmel och ett präktigt blått haf. Så visade sig den låga hvita kusten och vi voro underbart snart inne i hamnen.

Här ser ej så märkvärdigt ut i afseende på byggnader, men folket är otroligt roligt. De flesta gå i turbaner och vidbyxor och inte en är lik den andre. /- - / Vi bo utmärkt bra på ett stort hotell, där portiern går i en gammal grå nattrock och uppässarn har alpackakläder, svarta och precis en sådan kjortel som mamma sydde åt mig.”

De fortsatte snart till Kairo, som var mera av en storstad:

”Här är fullt så bekvämt som i en stor europeisk stad om man bara kunde språket. De ha både spårväg, gaskök, telefon, polis och gasbelysning på de stora gatorna. Här på hotellet ha vi det särdeles bra. Mat och rum för omkring 10 kr om dagen.”

Här i huvudstaden deltog de i stans livliga internationella sällskapsliv, så ”fina förhållanden” att det visade sig, att de kläder som synts så praktiska och prydliga hemma i Sverige, ingalunda kunde konkurrera med engelskornas och amerikanskornas elegans. Och när de skulle besöka sitt första harem befanns det att Sophie, som gått svartklädd i mer än två decennier sedan mannens död, fick bryta med den föresatsen. Hon fick pryda upp hatt och klänning med röda rosetter, för khedivens — d.v.s. vicekungens — mor tålde inte svart.

Men viktigast i Egypten var ju sightseeingen. De gjorde utflykter på kamel i omgivningarna, vågade sig upp på bergshöjderna ovanför Kairo, de for ut till pyramiderna och övernattade på hotellet där, Mena House. Från den adressen skriver hon 17 januari:

”Vi reste först öfver Nilen som är stor och präktig med palm-lundar utmed stränderna sedan går vägen tvärs öfver dalen som är alldeles grön och slät och väl odlad. Men så med ens är det

slut med åkerjorden och sanden börjar, fullkomligt utan någon öfvergång. Strax ofvan sanden börjar en liten plåtå af kalkberg som är helt platt och på denna äro pyramiderna resta. Det är som mamma vet tre stora, men där finnes ock en hel mängd små och massor med lämningar efter murar och byggnadsverk.

Sfinxen, som också finnes här är ej byggd på klippan utan det är stenen själf, som är urholkad och så af ett stort block som lämnats kvar på midten af den stora hålan har sfinxen formats. Den syns först då man är alldeles nära och rummet omkring den är ständigt nära att fyllas med sand. De få ständigt gräfva ut den.

Nu kommer det ständigt folk ut hit för att betrakta pyramiderna, för att beundra sfinxen och så vidare och för deras skull har det här i vildmarken anlagts ett hotell just under pyramidberget. Det är särdeles stort och en otrolig massa engelsmän lefva här. De rida på åsnor och kameler, spela boll i öknen, lawntennis också förstås. En beduinstam lefver under pyramiderna för att hjälpa de resande att klättra upp och gå in där, de komma jämt och bedja att man skall taga dem till guider, ett helt regemente af kameler ha de också.”

Hotellet var dyrt, 12 kr dygnet för mat och rum och det lilla svenska resällskapet — bland dem professor Mittag-Leffler från Stockholm och hans fru — stannade inte länge. Flodfärden uppför Nilen väntade. Och den tyckte Selma om. Visst fastnade båten på sandbankar, så att resan tog åtta dagar i stället för fyra, men Selma satt på däck hela dagarna och stortrivdes och hennes onda ben blev bättre. Det var med saknad de lämnade båten för strapatserna i Assuan. Men det gällde ju att se allt!

Den 11 februari skriver hon ett brev på fyra stora sidor om deras nya upplevelser. Det är daterat Luxor men handlar mest om Assuan.

”Nästa dag for Sophie och jag till Philae på åsna. Vi äro usla ryttare så djuren fingo gå i skritt vi kröpo fram bara och voro två timmar på väg. Det tar annars tre kvart. Vägen gick genom en öken öfversållad med svarta stenkullar, mycket märkvärdig och mycket varm. Till sist fingo vi sikte på den vackra ön, som är öfvertäckt af tempel och ligger grönskande midt ibland de svarta nakna kullarna.”

Numera är Philae övertäckt av vatten, platsen är dold i Assuandammens vattenmagasin och templen flyttade till Agilkia.

Det är därför både intressant och vemodigt att läsa Selma Lagerlöfs beskrivning av templen i deras rätta omgivning. Själva fördämningen hade faktiskt påbörjats vid denna tid och väckte de resande vännernas intresse.

”Det har nog varit ett af Egyptens bästa tempel, fortsätter brevet, mycket står kvar, pelarrader och rum finnas alldeles oförstörda och då därtill kommer att allt är ljusst och ligger under öppen himmel och ej, så som ofta annars är förhållandet, ligger nedsänkt i jorden så blir effekten förtjusande. På hemvägen sågo vi begynnelsen af den stora dambyggnaden som här anlägges tvärs öfver dalen från berg till berg för att kunna dämna upp nilvattnet så att det ej skall så som nu slå fel med öfversvämningen. Slutet på det hela blef att vi voro så leda på åsnorna att vi sände efter en vagn från Assuan. Då vi foro hem lyste måne och stjärnor öfver öknen, det var underbart vackert.”

Och den skönhetsupplevelsen av ökennatten kunde Selma Lagerlöf så småningom omforma till den nattliga ökenvandringen i legenden De vise männens brunn: ”Då sågo de den nya stjärnan kasta en smal strimma av ljus neröver ökensanden.”

Men låt oss fortsätta med brevet:

”Nästa dag hyrde vi och en ung engelsman en båt och seglade och rodde uppåt Nilen för att se katarakten. Vi hade sju svarta roddare och då de ej behöfde ro sutto de i krets och sjöngo med ackompanjemang af ett instrument kallat Darrabuna (en stor tratt med trumskinn öfver). Vi frågade dem hvad de sjöngo och då talade de om att de sjöngo detta: ’Vi fara med den fina herrn och de vackra damerna till katarakten och de skola ge oss stora drickspengar.’ ”

Efter Assuans vildskönhet och Nilens svalka syntes dem Luxor hett och fult, men ingenting hejdade dem i deras iver att dra nytta av resan. Till Karnak for de i vagn under svår sandstorm, men Selma prövade också ett annat fortskaffningsmedel:

”På stranden mötte oss en åsna för Sophie och en bärstol för mig för jag ville försöka den sporten. Så drogo vi åstad upp till Memnonstoderna, så till det vackra Ramsestemplet i Medinet Habou och därpå till Cooks frukostställe och så hem förbi Ramesseum. Bärstol var mycket värre än åsna och det gör jag ej om mer. /- - -/ På Fredag voro vi ute och rodde och gjorde för resten ingenting. På Lördag åter gjorde vi en lång ridt djupt in bland bergen till Kungagrafvarna, sutto i sadeln i fyra timmar och redde

oss utmärkt. Vi ha nu vunnit en mycket större färdighet och våga oss på att trafva. Nu skulle vi snart bli duktiga ryttare, det blir bra att kunna för Palestina.”

Palestina var ju Selma Lagerlöfs egentliga resmål och efter två månader var det äntligen dags. Den 1 mars väntade de i Port Said på båten till Jaffa, men Sophie blev sjuk och de måste låta båten gå ifrån sig. De kom i alla fall iväg efter någon dag och vid framkomsten beskriver Selma det första mötet med Det heliga landet.

”Nästa dag gick lyckligtvis en ny båt och då kunde vi ju fara fast det var nätt och jämt. Allt gick dock väl och då vi kommo till Jaffa på morgonen såg hafvet rätt vänligt ut. Jag vet ej om mamma hört att hamnen i Jaffa anses vara den farligaste på hela resan, den är alldeles oskyddad och full af bränningar. Vi ha hört så förfärligt mycket om folk som blifvit kastade ned från ångbåten i småbåtarna. Det är ej tal om att lägga till vid någon brygga, ångbåtarna ligga långt ute. Nå, den lilla båten for upp och ner som en kork, då vi kommo ner i den, men vi kommo ju i land.”

För att inte skrämma upp modern, dämpade Selma Lagerlöf landstigningens faror — de kunde ju tänkas ta den vägen igen. Men det framgår av andra källor, att Sophie var vettskrämd och ville stanna kvar på ångbåten. Längre fram i tiden kan man då och då läsa i Sophies brev till Selma, vilken uppoffring det var för Sophie att ge vika: ”Jag gick ju ändå i land i Jaffa för din skull och då kan väl du” o.s.v. o.s.v. . . .

I romanen *Jerusalem*, i den andra delen som handlar om dalabönderna i Palestina, återkommer Selma Lagerlöf till den vådliga infarten vid Jaffa. Men där vränger hon situationen ut och in. Faran har en lockelse.

De trosvissa utvandrarerna kommer fram i hyggligt väder, men smeden Birger Larsson var varken nöjd eller tacksam för den saken. När Hellgum, ledaren, ville att de skulle tacka Gud för att infarten tedde sig lugn, steg Birger Larsson fram och sade något dalafolket aldrig glömde:

”Jag vet inte vad ni andra tänker om saken, men jag för min del skulle allt ha tyckt mest om, ifall det hade varit full storm här i hamnen, och om skummet hade sprutat över de där svarta klipporna, som Hellgum är så rädd för. Jag skulle ha önskat, att vi hade blivit hämtade i land av de vildaste roddare, i de sämsta båtar, så att vi hade fått visa, att vi litar så fast på Guds led-

ning, att ingenting kunde hindra oss från att landstiga på den här kusten.”

Selma och Sophie fortsatte sin resa på järnväg tvärs över landet till Jerusalem och så gjorde också dalabönderna i romanen men där rådde den hetaste sommar, medan de båda författarinnorna kunde glädja sig åt den blomstrande marsvåren.

Brevet fortsätter:

”Vägen går först öfver Sarons vackra fruktbara slätt. Där ser det ut som i sydeuropa, odladt öfverallt och bördigt, så kommer man till kullar, där det bara finns herdar och getter och så bär det af in bland en hel räcka af berg det ena bakom det andra. Allt är mycket ödsligt, men det kunde helt visst odlas och arbetas här, men turkarna föra ett så uselt regemente att folket ej kan få arbeta i fred. Därför blir intet gjordt. Nå, inne bland kullarna ligger Jerusalem mycket vackert med taggiga murar rundt om, det var vackert och strålande då vi kommo, så fullt af folk från alla länder. Det var ej den svarta och smutsiga stad som alla tala om.”

Jerusalem i aftonsolen, den anblicken återkommer i romanen. Men då har den omvandlats till en överjordisk vision, sedd med den febersjuka Birger Larssons ögon:

”Birger lyfte de tunga ögonlocken och såg en stad, omgiven av en hög mur, som var prydd med tinnar och torn. Bakom muren sköto höga, välvda byggnader upp i luften, och ett par palmer vajade för bergvinden.

Men det led mot kvällen, och solen stod helt nära randen av de västra kullarna. Den var mycket röd och stor, och den utgöt ett starkt sken över himmelen /- - -/ Birger tyckte, att det sken som föll över jorden inte kom från solen utan från staden ovan honom. Det utgick från dess murar, som skimrade likt ljust guld, och från dess torn, som voro täckta med skivor av bränt glas.”

Men det Jerusalem Birger Larsson sedan fördes in i var inte längre uppenbarelsesbokens skimrande stad utan en plats av smuts och stank, trängsel och gråhet. Hans feberyrsel gjorde eländet värre, men det var inte utan sin motsvarighet i verkligheten, det ser man av breven:

”Vi bo på det bästa hotellet, men detta är dåligt, det luktar snusk och rök i rummen, maten är usel och hundarna tjuta alla nätter så vi få ej sofva. Vi ska nog söka upp ett något enklare hotell. Vår första visit gällde /graf/kyrkan, som jag redan skrifvit

och den är oerhört märkvärdig i alla hänseenden. Därinne visas världens medelpunkt, Adams graf och Adams skapelseplats Kristi graf, korsfästelseplatsen och allt möjligt i den samma byggnaden. Sju församlingar hålla gudstjänst där och i ena hörnet är den utstyrd med förgyllda silfverväggar i ett annat hörn är den naken som en källare. Och så luktar den som en kloak hela kyrkan. Men den gör intryck för alla fattiga pilgrimers skull, som gråta och ligga på knä framför grafplatsen.”

Utvandrarnas koloni, American colony kallad eftersom svenskarna slutit sig till en amerikansk sekt, var en ljus och ren oas i stadens virrvarr — i verkligheten liksom i romanen. Den finns beskriven på ännu ett ställe hos Selma Lagerlöf, i berättelsen *Två spådomar i Troll och människor* 1. Där framgår, att de träffades flera gånger. I breven redovisas två tillfällen. Det allra första besöket skriver hon om den 6 mars.

”På eftermiddagen foro vi till Golgata och Oljoberget samt på samma gång till Amerikanska kolonien. De bo i ett stort stenhus rätt långt utom muren och vi ringde på vid en liten port. Pojken som öppnade såg så svensk ut att jag genast talade svenska med honom och det var också mycket riktigt en Nåspojke. Han förde oss in, det hade nyss varit gudstjänst och nu voro alla samlade till ett litet aftonparti i en stor sal. Så fort de hörde oss tala svenska kommo de emot oss allt hvad skandinaver som fanns där, gamla och unga kommo och helsade och sade välkommen. Jag kan ej neka till att jag blef mycket rörd öfver att se så många svenska ansikten härute i det främmande och att se hur glada de blefvo att få tala med oss. Vi stannade där i två timmar och drucko te med dem, hela tiden sutto de rundtom i en stor krets och det var en hjärtlighet utan like. De bådo att vi snart skulle

Föregående sida:

Amerikanska kolonien i Jerusalem. Reprofoto efter orig. i Selma Lagerlöfs samlingen, Kungl. biblioteket.

komma igen och riktigt se hur de hade det, så att vi kunde säga dem därhemma att de hade det bra och voro goda människor, ty det gick många dåliga rykten om dem, sade de.”

Nästa brev, den 15 mars, beskriver bland åtskilliga turistinttryck som också återkommer i romanen, att de hade tillbringat en hel dag i kolonin och blivit mycket imponerade.

”Det är ett särdeles märkvärdigt folk, det får jag säga, men det är angenämt att se hur allting är rent, välskött och väl ansadt hos dem. De säga att de äro så lyckliga och männen se krya och lifliga ut, men kvinnorna mindre.”

Brevet är skrivet i uppbrottsstämning. De skulle dra vidare mot Galileen, Syrien, Konstantinopel. Genom brevet går en suck av både vemod och lättnad:

”Det är långa vägar innan vi komma hem, men nu har jag dock fått gjordt, hvad jag kom ut för. /- - / Det var ändock en god ting att göra denna resan ty nog kan man förstå hela saken mycket bättre nu än förut det är då säkert.”

Några marsveckor i Palestina har räckt för Selma Lagerlöf. Hon har samlat sitt stoff till den roman, som skulle skapa hennes världsrykte.

Men det tog två år innan den var färdig och mer än två månader innan resan var slut. Många strapatser återstod, bland dem den gräsliga vägen mellan Jaffa och Haifa.

De skulle ha åkt båt men Sophie vägrade att utsätta sig för Jaffas bränningar än en gång. I berättelsen *Andromedas klippor* (*Julstämning* 1930) har Selma Lagerlöf givit en dramatisk beskrivning av deras vedermödor i ödemarken: två dygn i hästskjuts med en ovan dragoman. Brevet till mamman den 26 mars från Haifa är hänsynsfullt dämpat, men avslöjar ändå vilka tuffa resenärer de båda författarinnorna var — och man skall då tänka på deras opraktiska, långa resklänningar.

”Den resan var allt såpass farlig som en resa kan vara. Vi hade ingen riktig väg, bara kamelstigar, broar voro sällsynta man körde rakt ner i bäckarna. En gång sutto vi fast i ett kärr, men så kom ett åkdon körande, det enda vi mötte på hela vägen och folket spände sina hästar för vår vagn och drogo oss upp ur träsket. Ja det var riktigt äfventyrligt. Vägen togs helst uppe i vallbacken vid sidan af vägen, som var täckt af vårblommor.”

När brevet skrevs hade de hunnit se både Nasaret och Genne-

sarets sjö och stod i begrepp att fortsätta till Beirut. Selma Lagerlöf summerar sina intryck av Palestina:

”Nu har jag ett en god del af Judaland och det är ett vackert och fruktbart land alltjämt med vacker befolkning, vore bara inte styrelsen så dålig så skulle här alltjämt vara ett förlovat land.”

I de följande breven kan man märka en viss reströtthet. Från Brumana på berget Libanon konstaterade hon den 10 april att ”vi äro nu mycket glada att vara ute vid hafskusten igen, inne i landet vid Baalbek och Damaskus var det för ängsligt, alldeles för mycket österländskt. I Damaskus var det alldeles som i ett fängelse med de trånga täckta gatorna. Gårdarna voro märkvärdiga, vackra med marmorkolonner, springbrunnar etc men annars var det förfärligt dystert.”

Men visst är hon glad över sin resa och allt det stoff hon fått för sitt författarskap:

”Jag tänker nog att jag skall få mycket att skriva om då jag kommer hem. Det har nog ej varit en onyttig resa. Men det skall bli roligt att få komma till Europa igen. Härute lär man då begripa att vi ha det bra hemma.”

De sista ”österländska” breven om också inte de sista resebrev-
ven är tre brev från Konstantinopel, som då ännu var huvudstad i Turkiet. Här fick de äntligen post hemifrån, eftersänd från Jerusalem, och det första brevet, den 20 april, är fyllt av omsorger om familjen. Hon anknyter också här, som hon brukar under sina resor, sina egna upplevelser till förhållanden, som mamman kunde känna till:

”Jag tänkte på mamma, då jag klättrade upp för trappan till Galatatornet i går. Man går upp till dess topp för att se hela utsikten öfver Konstantinopel, men det är 134 trappsteg, sådana som i vindstrappan i skolan i Landskrona.”

I Konstantinopel har de återigen kommit ”i fina förhållanden” — Selma Lagerlöf köpte nya kläder — de umgicks med ambassadfolk och häpnade över den prakt, som utvecklades, när sultanen färdades till moskén. Brevet den 22 april, där detta omtalas, är det enda som innehåller en längre beskrivning av staden och livet där.

”Jag skulle väl berätta litet om hvad vi här företaga oss, men lifvet här har blifvit så brokigt att vi knappast få tid till brefskrifning. På Torsdag nämligen gjorde vi vår visit hos konsul

Sultanens procession. Under 1800-talet fick utlänningar tillstånd att se sultanernas högtidliga procession till moskén i samband med fredagens middagsbön (Cuma Selamlığı). Orig.-foto av Ali Sami Aközer ca. 1895. Ur: E. Çizgen, Photography in the Ottoman Empire 1839—1919. Istanbul 1987.

Fredholm på konsulatet och talade om hur vi på Fredagen skulle få se sultanen. Han var mycket vänlig och lofvade att ordna om allting, skicka med sin kaross o.s.v. Ministern Stenbock råkade vi också, han är en mycket fin och snäll gammal herre. Svenskarna äga här ett eget hotell, som sultanen skänkte Karl XII det ligger i en trädgård och ser mycket fint ut. På Fredag morgon foro vi i sällskap med vår svenske konsul i Atén, som också skulle se ståten bort till en liten paviljong, som ligger utanför Jildisk kiosken, där sultanen bor, vid vägen till en liten moské, som han besöker en gång i veckan. Där i paviljongen få européer komma in för att se på ståten.

Vi fingo rätt bra plats och sågo under den timme vi väntade hur soldater i tusendevis kommo tågande för att vakta vägen. Den är bara 150 meter, men sultanen behöfver 6 000 man för att skydda sig. Han är så förfärligt rädd. Det var ett stort uppträde då han äntligen kom. Vägen var strödd med ny sand och nysopad en mängd palatstjänare och embetsmän i verkligen lysande uniformer stodo uppställda framför moskén och så musik från en massa olika regementen. Men egentligen var ingenting österländskt mer än hufvudbonaderna fezerna, alla soldater och officerare voro i fullt europeiska uniformer. Kl. 12 om. steg böneroparen upp på minaretet och utropade böntimmen och straxt därpå kom sultanen åkande. Han satt i en vacker vagn med två hästar mycket grand kusk och en mycket grann herre på baksätet. SjälF var han klädd i grå kapprock med röda uppslag och den vanliga fezen på hufvudet. Till utseendet var han mycket tarflig mest lik en fattig judegubbe. Efter hans vagn kommo ett par hundra hofmän tror jag, dessutom fördes hans ridhästar om han skulle vilja rida hem och en ny droska om han vill åka. Tjugo minuter stannade han i moskén och vi sågo honom fara hem åkande i droska och hela hofvet springande bakefter.

Det hela var värkligen praktfullt och det enda som vi sett af orienten, som verkligen gjort intryck af makt och härlighet. Efter detta åto vi frukost hos konsuln och kommo hem vid femtiden. Nästa dag ha vi gjort besök i skattkammaren Höga Porten och det stora slottet Dolma Bagtsche det var rätt tråkigt alltihop. På aftonen drucko vi té hos Stenbocks. I går sågo vi på förmiddagen Aja Sophia och en annan moské, åto så middag hos grefvens och fingo hos honom se en mängd gamla saker från slakten och vårt

La grande Rue de Péra i Galatasaray. T.h. öppnar sig gatan vid Mekteb-i Sultan, Imperial Lycée. Orig.-foto G. Berggren. Krigsarkivet (de Champs saml.).

gamla kungahus. I dag ha vi gått i bazarer och nu skola vi väl göra de vackra utflykterna till Bosphoren, Brussa etc.”

Sightseeing och umgänge — det är vad hon skriver om från Konstantinopel. Men det viktigaste hon utträttade, står inte i breven, det vet man från annat håll. Sven Hedin har skrivit om det liksom Lagerlöfforskaren Sigvard Lindqvist och Elin Wägner berättade det i sin biografi. Selma Lagerlöf förespråkade nämligen utvandrarernas sak hos svenske generalkonsuln, hon gick i god för kolonisterna och bidrog därmed till att få slut på den förföljelse, de utsattes för i det intoleranta Jerusalem. Utvandrarerna behövde och fick de resande författarinnornas hjälp.

Elin Wägner hämtade sin kunskap från Sophie Elkans brev men det är i Selma Lagerlöfs anda hon drar sina slutsatser. Därför är det med ett citat från Elin Wägner jag vill avsluta min beskrivning av Selma Lagerlöfs österländska resa:

”Selma frågade sig om inte Guds styrelsesätt spårades här. Hon och Sophie hade gjort upp en resplan för sitt eget nöjes och sina litterära intressens skull, och så var de kanske skickade till Jerusalem främst för att vara kolonisterna till nytta och förmå svenska generalkonsulatet att gripa in till deras förmån.”

SELMA LAGERLÖF'S JOURNEY TO THE ORIENT

About the turn of the century in 1900 Selma Lagerlöf and her friend Sophie Elkan made a study trip to the East. Their intention was to visit the Dalecarlian farmers who had emigrated to Jerusalem, but the trip was extended to include Egypt on the outward journey and Damascus, Constantinople and Athens on the way home. Only very recently have we received any direct information about Selma Lagerlöf's experiences during this journey. Her letter to her mother Louise Lagerlöf has been rediscovered and released like the rest of her correspondence.

Transl. Gordon Elliott

CEM TAYLAN

Ömer Kavur's *Motherland Hotel* (Anayurt Oteli):
the Novel and the Film*

Good-afternoon, ladies and gentlemen!

It is indeed my privilege that I have been granted this opportunity to talk to you on Ömer Kavur's *Motherland Hotel* (Anayurt Oteli): the novel and the film.

My talk consists of three parts. In the first part I shall be discussing the relationship between film and literature, together with types and problems of adaptations on the screen. The second part comprises my views on the importance of Yusuf Atılgan's novel *Motherland Hotel* (published in 1973) within the context of both the contemporary Turkish novel, and the Western modernist novelistic tradition (particularly the French 'new novel'). Finally in the third part, I shall be concentrating on Ömer Kavur's brilliant cinematographic version which, as I hope to show, on the whole corroborates the general principles of the art of adaptation I mention in the first part of my talk.

The basic assumption behind this talk is that the fundamental problems of adaptation process from page to screen are really worth pursuing. I have to admit that this view is not shared by every director. For instance, the great Swedish director Ingmar Bergman (though he has antithetical views to mine, I should like to pay tribute to him since right at this moment I've set my foot on Swedish territory for the first time in my life) claims that "film has nothing to do with literature; the character and substance of the two art forms are usually in conflict."¹

*A talk given at The Swedish Research Institute in Istanbul, Beyoğlu, on June 22, 1992.

¹ I. Bergman, 'Introduction' to *Four Screenplays of Ingmar Bergman*, New York, 1960, p. vii.

Be that as it may, discussions about adaptations from literature to film have for some reason often been clouded by categorical claims for the superiority of one of the two art forms. Although much has been written about the specific properties of the literary and filmic modes, and how these properties determine the nature of the products issuing forth from the medium in question, yet as far as the act of transposing material from one mode to another is concerned, the focus of attention has tended to rest upon the inevitable, and sometimes radical changes that occur in the adaptation process. As George Bluestone, in his pioneering study of the relationship between literature and film, has remarked, "An art whose limits depend on a moving image, mass audience, and industrial production is bound to differ from an art whose limits depend on language, a limited audience, and individual creation. In short, the filmed novel, in spite of certain resemblances, will inevitably become a different artistic entity from the novel on which it is based."²

By accepting the inevitability of change, one can guard against the misconceived views on adaptation that the quality of it is necessarily determined by the faithfulness with which it reproduces the original. In fact, aiming at an all too faithful rendering will undoubtedly prove a negative force in the adaptation process. This is clearly recognized by Erwin Panofsky who in his well-known study *Style and Medium in Moving Pictures*, speaks of the "transfiguring" potential of the cinematic medium and suggests that this potential will be materialized "not by an artificial injection of literary values, but by the exploitation of the unique and specific possibilities of the medium."³

Being able to exploit the possibilities of the medium to the utmost limits also presupposes that the adapter has grasped how literature and film operate respectively as a distinct set of signifying practices. The adapter, for instance, must recognize that the two media address the reader/viewer in fundamentally different

² G. Bluestone, *Novels into Film*, Berkeley, University of California Press, 1966 (first published in 1957), pp. 63—4.

³ Quoted in *Film Theory and Criticism*, (eds. G. Mast & M. Cohen), New York/Oxford, Oxford University Press, 1979, p. 246.

ways, the novel by means of the "concept of the mental image", the film through "the percept of the visual image".⁴

Indeed in documenting, rendering and interpreting experience film relies on its own formal and signifying properties. Camera position, camera movement, framing, lighting, music, and editing are the sole means by which a director may put into shape and thus express and evaluate the significance of a particular narrative. In other words, all the visual and aural configurations (that are, let me reiterate, camera position and movement, framing, lighting and editing, as well as cultural and semiological material) can be regarded as analogous to a novelist's devices of description or metaphoric and tonal language in fiction.

When a literary piece is transferred onto the screen, the dialectic between film and viewer is much different than that between literary text and reader. For instance, Robert Scholes has observed that film is a more collaborative process than literature. He points out that, "in cinematic narrative, the spectator must supply a more categorical and abstract narrativity... A well-made film requires interpretation while a well-made novel may only need understanding... the cinematic world invites — — — even requires — — — conceptualization."⁵

I shall come back to this interesting collaborative process between film and viewer later. I now should like to touch upon different types adaptation which generally focus on several interrelated questions: whether the film is 1) a literal, 2) critical, or 3) relatively free adaptation of the literary source; 4) whether significantly cultural and ideological shifts occur when a novel that was written in a particular historical period is transposed

⁴ Bluestone, *op.cit.*, p. 1. — Undoubtedly this has far-reaching consequences for the whole transposition process from one medium to the other. As Panofsky puts it, the pull of film will be towards "the dynamization of space" and the "spatialization of time". Panofsky, *op.cit.*, p. 246.

⁵ Quoted in *The English Novel and the Movies*, (eds. M. Klein & G. Parker), New York, F. Ungar Publishing Co., 1981, p. 6. It may be an opportune moment to refer again to Bergman who argues that literature is a more "intellectual" medium, and film the more "emotional". Furthermore, according to him, the reason film has more in common with music than with literature is that both film and literature "affect our emotions directly, not via the intellect". Bergman, *op.cit.*, p. viii.

into modern film; 5) whether cinematic equivalents of the rhetoric and discourse of fiction extend the perspective of the literary source.⁶

1) This particular approach to adaptation upholds the principle of fidelity to the text.

2) Here the core of the narrative structure is kept alive while the source text is entirely reinterpreted or deconstructed.

3) Here the director takes the source as simply raw material or a stepping-stone for an original work.

4) Cultural factors obviously play a significant role in transposing a particular national work into an entirely alien surrounding (the typical example could be an English novel being transposed into an American film).

5) This is perhaps the most sophisticated type of approach to the adaptation process whereby a director finds visual categories that are worth a thousands words. It may well be simply a gesture at times.

* * *

Let me start with an observation made by Talat Sait Halman who, as the doyen of translators of Turkish Literature in the West (actually in the English speaking world), neatly summarised the situation in Modern Turkish Literature in the introduction he wrote to his colossal anthology (published in the U.S.A., 1982). He says that "the most vital debate of Turkish Literature has been between the proponents of art for art's sake and the advocates of commitment to realism and social causes".⁷

⁶ Here and in a couple of ensuing paragraphs, elaborating the "interrelated" categories, I am heavily indebted to Michael Klein's introduction which he wrote to *The English Novel and the Movies*, the book he co-edited with G. Parker. However, while doing my homework, I felt wonderfully relieved to discover that Klein himself was indebted to Geoffrey Wagner's earlier book, *The Novel And the Cinema*, published in 1975 (London, The Tantivy Press). Although Klein's indebtedness goes unacknowledged, there is every reason to believe that Wagner's so-called "ordering devices" (namely, "transposition, commentary, analogy", *op.cit.*, p. 20) fathered the above-mentioned questions.

⁷ T. Halman, (ed.), *Contemporary Turkish Literature: Fiction and Poetry*, London & Toronto, Farleigh Dickinson Press, 1982, p. 25.

I think what is of critical significance here is the suggestion of realism's intimate connection with a social agenda. Despite the emergence of numerous modernist literary forms in Turkey, it appears that with Atatürk's injunction, 'literature with a purpose' ringing in the background, the social realist strain has had a consistent development, reaching into the 1950s with the appearance of what is called the first relatively indigenous Turkish literary form, the 'village novel'.

In this climate, the non-realist narrative style and theme of *Motherland Hotel* may be viewed as eccentric, as a case of foreign borrowing. As a matter of fact the setting of the story may tempt the reader to generalize. In selecting as his milieu the nameless town (or city) Yusuf Atılgan has neutralized the protagonist's environment. This is neither the village nor the metropolis; the protagonist Zebercet is neither the neglected, reactionary villager, nor the cosmopolitan, and in this way he may represent a more universally Turkish nature. His habits of thought and behaviour are also free of identifying associations beyond those of his family and profession — — — leaving aside the matter of his position which can safely be labelled as 'Existentialist' (I shall come back to this a little later).

Innovation in literature since the *Tanzimat* era (first half of the nineteenth century) has particularly come about by means of a turn to the west; so the story goes. In *Motherland Hotel*, a turn to the individual is narrated in a language and structures that readers of modernist literature would identify as experimentalist. It seems paradoxical that this inward turn, away from the social causes and determinants of the outside world, be delineated in the language and tropes of the literature of alienation or exhaustion, among other descriptive names, which is known for its experiments in the fragmentation and abstraction of character. At this juncture there is a vitally important question to be answered. If Atılgan "turned to the west" or towards what Halman calls Turkish *nouvelle vague*, that group of Turkish writers "influenced by Joyce and Faulkner as well as by the French Novel",⁸ how or how much do his ideas of character inhere in a stylistic convention? In other words, the so-called "absent self", the prota-

⁸ Halman, *op.cit.*, p. 35.

gonist Zebercet stands for participates in some way in what Rosaline Intrater calls the "attrition of the modern self".⁹

Let us now try to describe Zebercet's place in the story a little before thinking about his place in literature.

To begin with, the protagonist's suicide has no clear explanation. We know that a particular incertitude surrounds his origins (his mother was probably the illegitimate child of his grandfather and a maid), which deprives Zebercet of inheritance and status in the lineage; that his very existence is of a precarious nature (he was born two months premature when his mother was forty-four and has always been frail); and doomed (somehow retaining his celibacy, he is fond of calling himself "the last of the Keçeciler" — — — his family name). This insubstantiality is most probably related to his bitter experiences of belittlement — — — in the army, for instance, when he was an orderly, and was humiliated sexually by another soldier; and by the non-recognition he experiences upon timidly testing his importance in the eyes of his fellow beings (he asks a chestnut-seller from whom he had bought chestnuts at least twice earlier on, "Do you recognize me?" The chestnut-seller replies, "At first I thought so but I guess not, no.")¹⁰ In fact, Zebercet's family history appears to circumscribe his destiny. His failure to marry and continue the lineage of Keçeciler render him emotionally isolated. This undoubtedly is one of the major bottlenecks, instrumental in creating a suicidal climate. Furthermore, his tendency to mimic, particularly striking in his adopting the tics of others, makes one speculate that his suicide by hanging is a sort of reenactment of his uncle Faruk's suicide".¹¹ In the same vein, his numerological calculations establish a link between the day he plans to hang himself and the date

⁹ R. Intrater, *An Eye for an "I": Attrition of the Self in the Existentialist Novel*. New York, Peter Lang Publishing, 1988.

¹⁰ Yusuf Atılgan, *Motherland Hotel*, İstanbul, İletişim yayınları, 1989, p. 115.

¹¹ It is a strange coincidence that the Faruk who committed suicide out of despair at finding himself in love with his sister-in-law, is associated with his brother's sons, all of whom were named Faruk after their dead uncle, although only the last of the three Faruk(s) survived babyhood. It should be remembered that Zebercet's birth as well followed two miscarriages.

of his uncle's suicide through the significant interval of forty days,¹² as well as coinciding with his own birthday.

Although coincidences such as these could be organized into a broader scheme there would always be the risk of investing in an interpretive model of a very tenuous nature. Actually details sometimes impose themselves by means of occasional prefigurative moments among the general tangle of facts. One particular example of this is how we learn that the family residence was converted into a hotel at the urging of a certain Ahmet Efendi, who turns out to be Zebercet's father four pages later. The 'who's who' in Zebercet's family is sketchily given almost until the very end of the novel: for instance, one hardly suspects that there are two separate Faruk(s) until the pun is revealed. Since rereading with the sufficient background information on these names does very little to relieve the tension about the position of the protagonist, one may well conclude that sustaining the reader's sense ignorance is part of the plan.

¹² After a lapse of forty days, it is customary to commemorate the dead for the first time in Turkey.

This style of character presentation has affinities with the French 'New Novel' technique of selective consciousness. In the beginning, associated with the Phenomenologists's concentration on the subject as processor of externally-received data, the 'New Novel's convention of fictional perception in the end outdistanced all the remains of trite omniscience and manifested itself from the vantage point of a progressively decaying "consciousness(es)" — — — who or which relates the details of perception as they enter awareness. "Awareness" thus became a realm of the eternal present where the text and the reader coexisted. *Motherland Hotel* does respond to R. Intrater's description of new-novelistic ambiguity, "objectification, a-temporal time (the mobility of different sections' dayheadings), perception as reexperience (in the vividness and detail of Zebercet's daydreams), alternative reconstruction (more the reader's job than Zebercet's); finally, its carefully plotted fluidity of identities, events and time".¹³

The protagonist approaches the anonymity of Nathalie Sarraute's modern hero, "devoid of outline, indefinable, intangible and invisible."¹⁴ *Motherland Hotel's* manner of depiction that takes in only a few simple external particulars (comparable with the "geometric description" of *Voyeur* by Robbe-Grillet) "serves as a screen to block out emotional responses."¹⁵ This is the "objectification" of the 'New Novelists' which aimed at stripping description of all "depth" and symbolic capabilities. And Zebercet's flat recounting of events appears to put him at a spot in Robbe-Grillet's progression towards "more undefined stages of man".¹⁶ After exchanging a few words with a young man at a cock fight he notices his shining eyes and long lashes and suddenly has the urge to reach over and kiss him. He does not, nor does he think about it. After strangling the leaning woman he has used sexually for ten years (she simply slept through each intercourse)

¹³ Intrater, *op.cit.*, p. 55. I found her chapter on A. Robbe-Grillet particularly useful.

¹⁴ *Ibid.*, p. 53.

¹⁵ *Ibid.*, p. 71. This is indeed in line with Robbe-Grillet's intention stated very clearly in his essays related to his turning away from the concepts of character and of inner life, and his facing instead the object itself.

¹⁶ *Ibid.*, p. 76.

his only sensations are psysical: his arms ache, his fingers twitch and his mouth is dry.

One can safely note here that Zebercet is partly a non-character, and partly an existentialist anti-hero. There is ample evidence in the occasional aphorisms of his interior monologue, and in the extreme unmotivated act (*l'acte gratuit*). However by the standards of *The Stranger's* Meursault or *Nausea's* Roquentin, Zebercet's failure to recognise the nothingness at the heart of his being, and to take the first step in remaking his Self through action, makes him a failed or incomplete representative of Existentialist ideals (as many of Sartre's heroes were, in any case). There is no trace in him of self-consciousness,, and none of growth, both givens of the existential experience.

All in all, this is not the story of a modernist, Self-defining "exercise of metaphysical freedom" in the absence of God that the suicides and murders represent for Intrater.¹⁷ After carefully planning the suicide to coincide with Faruk's by forty days, as mentioned earlier, Zebercet changes his mind without any explanation and hangs himself on November 10th, (the day Atatürk died in 1938, and observed as the day of national mourning)

¹⁷ *Ibid.*, p. 5.

without seeming to realise it. His last thought before slipping on the noose is, "This freedom is just not endurable".¹⁸ He is doing it to escape the tyranny of free choice that is supposed to hold the possibility of self-definition.

So far so good, as far as the Existentialist component of *Motherland Hotel* is concerned. Nevertheless, one wonders at this juncture whether it could well be a political allegory. The title has already alerted one to such a possibility. Moreover, at one point Zebercet likens hotel management to government. He cuts off contact with the outside world by refusing more newspapers on the National Holiday, and hangs himself on the national mourning day. As the story goes, Atatürk's death historically ended a period of tutelage and shifted the daunting responsibilities of managing "the modern free state" onto the shoulders of the young republic. Is the state of *Motherland Hotel*, unable to act on alternatives and crippled by the sins of its forebears, heading towards its doom?

Or is it a psychological novel offering the challenge of deducing an analysis from Zebercet's behaviour and family history? One might make something of the following clues: in addition to the unusual circumstances of his origin and birth which is related to his marginal status in the family, being a wage earner in the employment of a family member is only the most enduring of humiliations he has experienced as a result of his passivity and position as a service worker. His mother died on the day of his circumcision, that symbolic entry into manhood; he suffers from uncontrollable sexual reflexes; and he strangled the cleaning woman after experiencing impotence when he insisted that she stay awake during their sex act for the first time. Zebercet might not be a fully furnished inner cosmos that one expects under the label "psychological depth", nor is he committed to the reflection and self-realisation of philosophy, yet on both scores he does reflect terribly exciting symptomatology. Does Talat Halman refer to a public complaint when he names philosophy and psychological analysis as two of the "traditional lacunae" of Turkish literature?¹⁹ And is *Motherland Hotel* a glance or a wink in that direction?

¹⁸ Atılgan, *op.cit.*, p. 140.

¹⁹ Halman, *op.cit.*, p. 36.

Or is it another document of external conditions, especially social, and their corrosive effects on the individual? (To be particularly noted are the following: the transience of lives and relationships in the city; the puritanism and the oppression of women that forecloses intimacy between the sexes; the violence and sordidness of everyday life and entertainments such as cock fights, cowboy movies, prostitution and gambling; people dying in disputes over jealousy, adultery and debts, and from earthquakes, fires and drowning.

If *Motherland Hotel* is a tableau of social ills it is numbing in its range and perhaps of little use for its lack of argument, which is probably Atılgan's point. As a matter of fact, a different set of conventions prevails against the closed systems of consensus engendered in realist fiction. Zebercet and his world are not given the properties that summon the reader's identification, the necessary reading practice by which realism grounds itself in "the real".²⁰ Could Atılgan be attempting to break those habits of identification in favour of a shift of focus onto writing or fictionality?

Michael Boyd discusses the broader stakes of representational forms in fiction, and their power to engage in altering notions of the "real".²¹ Likewise Alan Kennedy reminds one of the dramatic sense of self conveyed in fiction and, concurrently, the role-playing inherent in social, language based activities such as reading.²² His metaphor of the play-acting involved in different reading practices allows one to dwell on its learned and textually conditioned quality. Much in the same vein, "Part of the reader's job" says Boyd "is to discover the nature of the role he or she has been asked to play."²³ His argument is that different literary styles yearn to train their readers in different ways of reading and, by extension, of perception: "The self-consciousness of the artist about inherited literary modes and about habitual modes of perception will it is hoped, be transferred to the reader."²⁴ Boyd's

²⁰ M. Boyd, *The Reflexive Novel: Fiction as Critique*, Lewisburg, Bucknell University Press, 1983, p. 108.

²¹ *Ibid.*, p. 18.

²² A. Kennedy, *The Protean Self: Dramatic Action in Contemporary Fiction*, New York, Columbia University Press, 1974, p. 2.

²³ Boyd, *op.cit.*, p. 174.

²⁴ *Ibid.*, p. 29.

attacks realism as philosophy in its lack of concern with the question of "reality", and realism as a style in its dishonest goal of invisibility: "in no other art form does the medium of perception count for so little as it does in the realist novel, since such novels actively discourage perception of their medium".²⁵ It is the "effaced reader", product of the "effaced reader of realism"²⁶ that he sets reflexive writing styles up to counteract, to redirect, to retrain. Boyd puts a positive value on the alienating, creative component of reading plural, what Roland Barthes called "writerly" texts. This involvement makes the reader a co-creator.²⁷

Al in all, I should like to close my discussion that Atilgan in *Motherland Hotel* has created a story in which the mystery of motivation calls up an imposing absence of adequate human or social cause. The chain of being that he traces back through the history of his ancestors is broken with Zebercet. Atilgan smudges the link that would connect his protagonist as representation to inherited signs of the fictional real. In doing so he offers a character-space that, to become character through calculation and imaginative reconstruction, is more the reader's affair than the text's. To the extent that the reader embraces this complicity, his/her habits and relation to textuality will have shifted away from social realism's naturalized access to reality through narration.

* * *

Such is the novel, as I see it, Ömer Kavur adapted to the screen.

I believe, the virtue of Kavur's adaptation lies in his grasp of the writerly (*scriptible*) nature of Atilgan's novel. Indeed as I have mentioned in the first part, the so-called collaborative process in film is wonderfully well attested in his version. Undoubtedly Kavur's job became much easier since the text he adapted itself demanded reader/viewer participation.

As far as the question of the director's approach to the task of adaptation is concerned, Kavur, to my mind, picked up the second

²⁵ *Ibid.*, p. 18.

²⁶ *Ibid.*, p. 173.

²⁷ *Ibid.*, p. 176, quoting Barthes' formulations in his *S/Z* and *Le Plaisir du Texte*.

alternative. He deconstructed Atılgan's text and transposed it to the repressive atmosphere of the 80s — the post-12th, September era — in Turkey. Here again, I believe, the multi-faceted nature and the suitability of a plural reading of the text (as a political allegory) facilitated his endeavour. The best example in this respect is the cinematographic equivalent Kavrı found for the invisible repressive authority of the external world that Zebercet happens to live in. It is the last gesture of the filmic Zebercet before slipping on the noose which is worth a thousand words. He buttons up his jacket.

A temporality of the filmic Zebercet's story is another virtue of Kavrı's adaptation. It is here and now as well as the atmosphere of the 80s in which Zebercet's predicament is manifest. Apart from a couple of references or allusions to the past, the elaborately given family history of the literary Zebercet is done away with. In this respect I cannot help thinking that Kavrı knows his Robbe-Grillet very well who says in the 'introduction' to his script for *L'année dernière à Marienbad*: "the essential characteristic of the image is its presentness. Whereas literature has a whole gamut of grammatical tenses . . . by its nature what we see on the screen is in the act of happening, we are given the gesture itself not an account of it."²⁸

²⁸ Alain Robbe-Grillet, *Last Year at Marienbad*, Transl. R. Howard, New York, Grove, 1962, p. 13.

BACKGROUND NOTICE

ANAYURT OTELI (Motherland Hotel)

Dir.: Ömer Kavur; Scr.: Ömer Kavur; Phot.: Orhan Oğuz; Mus.: Atilla Özdemiroğlu; Prod.: Cengiz Ergun; R.t.: 110 mins; Colour; 1986.
Cast: Macit Koper (Zebercet); Serra Yılmaz (Zeynep).

Amongst the younger directors of the Turkish Cinema, one of the most creative and challenging figures is Ömer Kavur. His *Motherland Hotel* received first prize in the Turkish section of the 1987 Istanbul International Film Festival as well as the Grand Prize at the Three Continents Festival in Nantes (France) later that year. Born in 1944 Kavur read sociology (Sorbonne) and film (IDHEC) in Paris in the late 60s and returned to Turkey in 1971. Since that time, he has made nine features as well as a number of documentaries and advertising films. In an interview made in Nantes in November 1987, Kavur suggests that the rural Anatolian themes made famous through the films directed (or co-directed) by Yılmaz Güney reflects neither the totality of the Turkish experience nor the totality of Turkish cinema. He himself has focused on urban life, initially in its collective, social dimensions but more recently in terms of individual psychology. Based on Yusuf Atılgan's novel, *Anayurt Otel* (Motherland Hotel), through its stark and unrelenting style filters all anguish and the degradation of urban existence by the psyche of Zebercet, the owner-manager of a picturesque hotel in a small, provincial Aegean town. For want of anything better to do or hope for, Zebercet fantasizes the return of a one-night woman guest. As fantasy gives way to obsession and finally despair, he turns away the other clients, shuts down the hotel, and carries out a series of macabre and murderous deeds finally culminating in his *felo-de-se*. As indicated in the interview (Middle East Report, September—October 1989, 20), Ömer Kavur wants his viewers "to try to identify themselves with Zebercet" in this film, "or at least with some of his feelings and emotions, and the way he had to suffer — to identify themselves and ask why it was this way."

Short Filmography: *Yatık Emine* (1974); *Yusuף ile Kenan* (1979); *Ah Güzel İstanbul*, *Kırk Bir Aşk Hikâyesi* (1981); *Göl* (1982); *Körebe* (1984); *Amansız Yol* (1985); *Anayurt Otel* (1986); *Gece Yolculuđu* (1988); *Gizli Yüz* (1991).

Från Tartu via Svenska palatset i Konstantinopel till Karien.

Till 200-årsminnet av Otto Friedrich von Richters födelse.

Vid studiet av grekiska inskriftspublikationer i samband med mina idrottshistoriska forskningar stötte jag i inledningen till en volym om inskrifter från Parion (det moderna Kemer på Marmarasjöns sydkust) på notisen att den teater och det stadion vars ruiner Richter hade observerat 1816 nu för länge sedan var försvunna.¹ När man ägnar sig åt topografiska notiser av det slaget lär man sig känna igen namnen på resenärerna, eftersom man ju ofta stöter på samma namn på den ena platsen efter den andra. Namnet Richter var emellertid nytt för mig, och när jag bara några dagar senare stötte på namnet igen — nu i samband med lokaliseringen av Antiochia vid Maeander — väcktes min nyfikenhet. Jag sökte upp boken på Tyska arkeologiska institutets bibliotek² och blev genast fascinerad av den unge mannens levnadsöde, vars skönlockiga porträtt blickade mot mig från försättsbladet. Han föddes 1792 i Neu-Kusthof nära min födelsestad Tartu i Estland och växte upp på godset Waimel.³ Han undervisades tillsammans med en bror och två kusiner av Johann Philipp Gustav Ewers⁴ och ådagalade redan tidigt stor kärlek till antiken.

¹ P. Frisch, *Parion*, Köln 1983, s. 53f. (Inskriften griechischer Städte Kleinasiens 25).

² *Otto Friedrichs von Richter Wallfahrten im Morgenlande. Aus seinen Tagebüchern und Briefen dargestellt von Johann Philipp Gustav Ewers*, Berlin 1822.

³ Waimel, estn. Väimela, numera lantbruksskola. Mangårdsbyggnaden är enligt uppgift från överbibliotekarie Malle Ermel i Tartu fortfarande densamma som på Richters tid.

⁴ Johann Philipp Gustav Ewers (1781—1830) var professor i historia, statistik och geografi vid universitetet i Tartu från 1810, universitetets rektor från 1818. Johann Friedrich v. Recke, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrtenlexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland I—IV*, Mitau 1827—32, Bd I s. 535f.

Otto Friedr. von Richter
geboren d. 6. Aug. 1792 gestorben d. 13. Aug. 1810.

Efter studier vid universitetet begav sig Richter utomlands och hamnade så småningom i Konstantinopel inför en resa till Egypten, Palestina och Mindre Asien. I Konstantinopel bodde han av någon anledning inte på den ryska legationen utan på den svenska, i sändebudet Nils Gustav Palins gästfria hem. Det var alltså innan legationsbyggnaden brann ned 1818, och att läsa att Richter trivdes där är ju en välgörande kontrast till skildringarna från Palins senare tid, då hans ”skamlösa uppförande hade gjort det svenska namnet helt och hållet föraktat” för att citera hans efterträdare, greve Löwenhielm.⁵ Framför allt blev Richter vän med legationsprästen Sven Lidman, som följde honom på resan till Egypten.⁶

Även i Egypten bodde man på den svenska legationen, men det var kanske mindre märkligt, när Lidman var med. Richter fortsatte alltså sedan över Palestina, Cypern och Mindre Asien till Konstantinopel, där han återsåg Lidman och Palins familj. Från Konstantinopel ombesörjde han hemsändandet av sina förvärvade antikviteter till Livland via Sverige. Därefter gav han sig ut på sin andra anatoliska resa efter att ha planerat att träffa Lidman och tillsammans med denne resa till Rom. Hans färd gick över Troja och såsom jag inledningsvis nämnde, även Parion. Märkligt nog besökte tio år senare Löwenhielm också denna ort, en idyllisk strand som jag så sent som 1988 kunde konstatera fortfarande saknade turister och tillrustningar för deras mottagande, vid en tidpunkt när landet annars verkade översvämmat av dem. Från Troja gick färden ned till Smyrna som han fann synnerligen europeiskt och där han kände sig som hemma,⁷ och

⁵ *Greve Carl Gustaf Löwenhielms minnen I—III*, Stockholm 1927—29, Bd II s. 9. För skildringar av Palins senare år i Konstantinopel se T. J. Arne, *Svenskarna och Österlandet*, Stockholm 1952, s. 76—79.

⁶ Sven F. Lidman (1784—1845) kallas sekreterare av Ewers, och förmodligen förenade han båda sysslorna liksom sin efterträdare, se Arne *op. cit.*, s. 77. Han återvände till Sverige 1818. Ewers påstår att han när boken gavs ut, alltså 1822, var professor i Linköping (likaså v. Recke *op. cit.* Bd. III s. 543) — i själva verket var han då gymnasielektor och utnämndes några år senare till domprost, se *Svenskt biografiskt lexikon* Bd 22 s. 715. För Lidmans tid i Konstantinopel se N. Staf, *De svenska legationsprästerna i Konstantinopel*, Uppsala 1977, s. 142—161 (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia* 32).

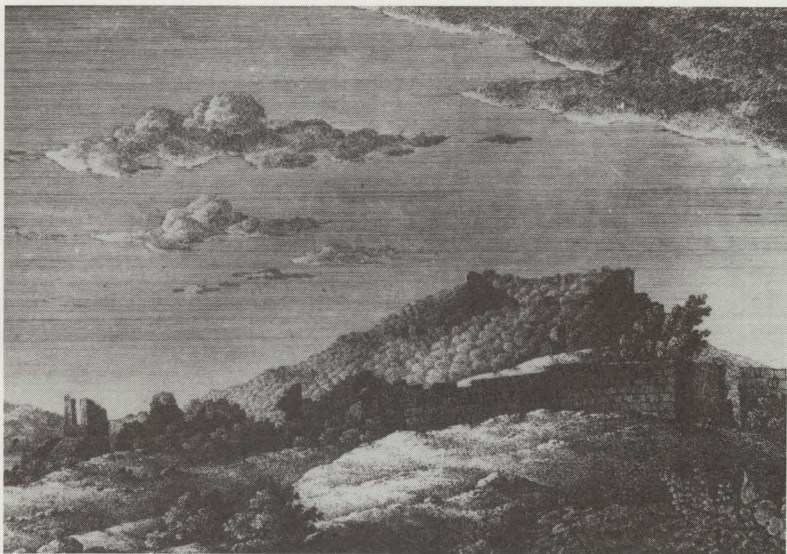
⁷ ”Während meines hiesigen Aufenthaltes konnte ich fast vergessen, dass ich in der Türkei war. Ich glaubte mich nach Livland versetzt,” *op. cit.*, s. 497.

sedan till Karien, där han skulle komma att tillbringa åtskilliga dagar. I Afrodias inträffade en anmärkningsvärd episod, när han inte släpptes in i den lokale agans hus med hänvisning till att denne sov. Och efteråt kom ett bud från agan med meddelandet om att denne förväntade sig en present, en klocka, ett par pistoler eller så, såsom han brukade få av andra resenärer; i annat fall skulle Richter inte få besöka ruinerna. Richter svarade med att han inte kände till någon sådan sedvänja och att han själv brukade bestämma när han gav gåvor, och gav sig sedan iväg och beskådade ruinerna utan att bli antastad. Om man tycker, att det synes vara väl djärvt att på detta sätt trotsa den lokale stormannen, skall man betänka att en resenär med sultans fullmakt — *firman* — och ofta med tjänare och janitscharer medskickade av myndigheterna — faktiskt hade ganska stora befogenheter. Han kunde t.ex. utkräva hästar av lokalbefolkningen för sin vidare färd, och engelsmannen Ainsworth berättar några årtionden senare om en händelse i Paflagonien på Mindre Asiens nordkust.⁸ Hans följe saknade en pistol och ett patronbälte på morgonen — det var lätt hänt när en stor del av byns manliga befolkning trängde sig in i gästrummet på kvällen för att prata och samtidigt fingra på allt. Man låtsade emellertid inte om något förrän allt var klart för avfärd. Då grep man den lokale stormannen och förklarade, att man skulle föra honom till provinsguvernören, om inte stöldgodset kom fram, vilket hade avsedd verkan.

Det var nu augusti och mycket varmt, varför Richter gärna förlade sina resor till nätterna, men såsom han själv påpekar hade hettan och de nattliga ritterna gjort honom sjuk. Om man undrar över hur den tidens resenärer med dåtidens dåliga fortskaffningsmedel hann med så mycket — ofta var det ju inte endast fråga om att resa, bese och beskriva utan även kopiera inskrifter,⁹ rita av reliefer och göra panoramabilder — kan man studera Richters program för Milas. Trots att han inte fick någon vägvisare och hans tjänare varnade honom för att bese staden

⁸ William Francis Ainsworth, *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia I—II*, London 1842, Bd. I s. 95—96.

⁹ De av Richter samlade inskrifterna finns publicerade i samma volym som Richters reseskildring, s. 553—596 med kommentarer av dåvarande överbibliotekarien, professor Karl Morgenstern s. 625—642.

Vy av akropolen i Iasos med teatern. Kopparstick utfört efter en av de 15 teckningar som ingår i Richters verk. Underskriften lyder Assem Kalessy, sonst Jassus.

ensam, gjorde han det — och red sedan mot Iasos vid midnatt. Vid soluppgången var han framme och besåg staden (i vilket också ingick tecknandet av den bifogade panoramabilden) och återvände genast. Mitt på dagen måste han dock ta igen sig, då han led av huvudvärk, ont i bröstet, lemmarna värkte av trötthet, och han kunde knappt ta ett steg mer. Först på eftermiddagen fortsatte han och kom fram till Milas, där han tillbringade en mycket dålig natt.

Nästa morgon var huvudvärken över, varför han besökte borgen Beçin strax söder om staden.¹⁰ Därpå kände han sig dock

¹⁰ Borgen Beçin (eller Peçin) rakt söder om Milas och synlig från staden är från Menteshedynastins tid på 1300-talet, se G. E. Bean. *Turkey beyond the Meander. An archaeological guide*. London 1971, s. 50f.

så dålig, att han fick uppsöka läkare, vilket genast hjälpte, och klockan fyra på eftermiddagen red han vidare. Färden gick över slätten och sedan över klippor och höga dalar bevuxna med barrträd; han vilade under stora träd i mörkret, red vidare och kom till borgen Demir-kalesi mot morgonen. Det är inget tvivel om att det är Alinda, även om man inte visste det då,¹¹ och han spekulerade över om det kunde vara Chalketor.¹² Han måste alltså ha passerat nära det då oupptäckta Labraynda och alltså missat chansen att bli dess upptäckare.¹³ Från Demir-kalesi fortsatte han klockan fyra på eftermiddagen (efter att ha ägnat förmiddagen åt att bese ruinerna) med stor möda till Arabhisar, där han faktiskt övernattade. Det är det antika Alabanda, men inte heller detta visste man då; ofta ansåg man detta vara Alinda, men Richter antog det vara Pedasos.¹⁴

Nästa dag red han vidare men var så trött att han måste stiga av hästen, och sedan orkade han inte ta sig fram till den trots att den bara hade avlägsnat sig tio steg, så trött var han. Anfallet gick dock över, och han lyckades ta sig över en flod till ett kafé, där han tillbringade dagen.

Här slutar Richters noteringar, men vi får veta av Ewers, att han fördes till Smyrna för att tillfriskna.¹⁵ Under tiden planerades i Ryssland en kejsarlig beskickning till Persien, avsedd att ledas av general Jermolov. Ewers insåg hur välkommet det skulle vara för Richter att få ingå i denna beskickning för att få utforska Persien och föreslog detta för rikskanslern, greve Rumjanzov. Denne tillstyrkte förslaget, och tsar Alexander utnämnde

¹¹ Alltså rakt norr om Milas. Alinda brukade man då förlägga i Muğla, alltså SO om Milas, så även Richter, s. 543.

¹² Chalketor ligger rakt väster om Milas, längs vägen till Iasos, se Bean *op. cit.* s. 48f.

¹³ Liksom Pococke 75 år tidigare, se A. Westholm, *Labraynda. Swedish excavations and researches* I:2, *The architecture of the hieron*, Lund 1963, s. 6. Liksom andra antog Richter att Labraynda utgjordes av det tempel som i själva verket är Euromos: "Drei Stunden nördlich von Millass liegt Mantalia, und auf dem Wege dahin sollen an einem Orte schöne Säulen stehen; vielleicht Labraynda," s. 548.

¹⁴ Pedasos identifierades först på 1950-talet nära Chalketor och Euromos, se J. M. Cook, Some sites of the Milesian territory, *Annual of the British School at Athens* 56, 1961, s. 92ff.

¹⁵ Ewers' förord, s. X.

Richter till kollegieassessor och bestämde att han skulle avlönas och ges möjlighet att ägna sig åt vetenskaplig verksamhet utan ämbetsåligganden. Richter mottog depeschen på sin sjukbädd i Smyrna och förklarade med tacksamhet sig vara beredd att bege sig till Teheran så snart hans hälsotillstånd tillät det. Något sådant inträffade emellertid inte, utan han avled den 13 augusti 1816, just fyllda 24 år.¹⁶ Boken sammanställde Ewers på grundval av Richters dagböcker och brev. Richters kvarlåtenskap transporterades från Konstantinopel till Tartu, och fadern skänkte den till universitetet. En förteckning över den finns gjord av professor Karl Morgenstern och publicerad som ett appendix till Ewers bok.¹⁷ Enligt en färsk information finns vid universitetet från Richters kvarlåtenskap utöver böcker och handskrifter 70 stenprover i universitetets zoologiska museum samt två mumier och en keramikvas i antikmuseet. Övriga antikviteter evakuerades sommaren 1915 till Voronezj och uppges finnas i museet för bildande konst där. Förhandlingar lär pågå för att återfå dessa föremål till Tartu.¹⁸

¹⁶ Richters reseskildring är avslutad den 16 augusti, men enligt Ewers avled han den 13 augusti. Detta beror på att Richter själv tydligen daterade efter den gregorianska kalendern, medan Ewers uppger tidpunkten efter den ryska kalendern, som då var 12 dagar efter. Enligt den gregorianska kalendern avslutade Richter sin skildring den 16 augusti, anlände till Smyrna den 20 och avled den 25.

¹⁷ Morgenstern hos Ewers s. 612ff. Nämnas bör, att det mesta av det material som Lidman samlat under den resa han företog tillsammans med Richter plus mycket annat, förstördes i branden 1818, se Staf *op. cit.*, s. 159.

¹⁸ Enligt brev från överbibliotekarie Laine Peep vid universitetsbiblioteket 14 februari 1989.

SUMMARY

Otto Friedrich von Richter was born in 1792 the neighbourhood of Tartu, Estonia. He went to Turkey, stayed at the Swedish embassy, and travelled in Egypt, Palestine, and Asia Minor, partly accompanied by the secretary and chaplain of the Swedish embassy, Sven Lidman. During a visit in Caria he was taken ill and was brought to Smyrna to recover in 1818 but died without being able to join general Jermolov's Russian embassy to Persia. His collected material was brought to Tartu and given by his father to the university, and his travel account was published from his diary and letters by his teacher, professor Johann Philipp Gustav Ewers.

ULLA EHRENSVÄRD

A Pilgrimage to the Mausoleum of Mahmud al-Kashghari

They all meet in Kashghar. Those from the west who have forced the passes through the Pamirs and the mountain massif of the Karakoram Range on their way to Eastern China or Mongolia. And those from the east travelling to India, Iran, former Russian lands or even to distant Europe. They have been meeting like this for two thousand years.

In the year 114 B.C. the first organized trading caravans made their way from China to the West, and twelve years later, when the Emperor had conquered the entire Tarim Basin, the first Westerners were admitted to the Western Region. Trade with India and Persia could now begin to flourish. The Western Region was divided into 36 kingdoms, one of which was the Shule Kingdom. The ancient city of Shule is situated today immediately south of Kashghar. The Western Region extended across Central Asian lands which would today form part of Russian Turkestan. It was the swift horses of Ferghana, now in Kirghizistan, which had been the objectives of the Chinese Emperor's conquest.

In the Sixth Century Buddhism began to penetrate the Western Region. At the end of the Eighth Century Islam reached the Ferghana area. These religions slowly spread eastwards towards the Far East of China and Mongolia. In their tracks there also followed influences of Indian and Western culture.

In September 1991 when I visited Kashghar I came, like most China travellers, from the east. In part I had followed the northern stretch of the Silk Road. My particular interest had been to see a part of the tracts which Sven Hedin had surveyed during the years about 1900. In Stockholm I had previously studied how his own maps had come into existence, but I had also read the chapter on Chinese cartography which Albert Herrmann published in Sven Hedin's *Southern Tibet* 1922.¹ In Beijing I had bought a

newly-published work, which was the first part of a planned edition on the older maps of China.² I was thus familiar with the Chinese methods of cartography.

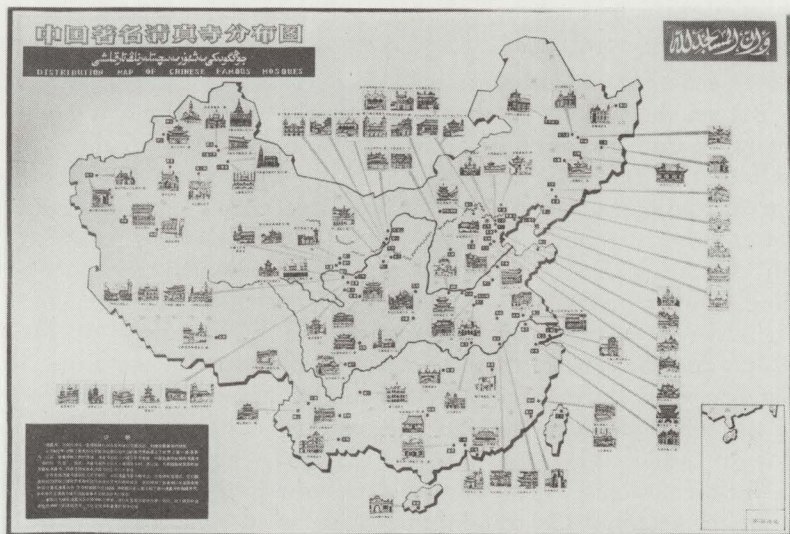
But on the way to Kashghar I visited Mogao Caves at Dunhuang, Gansu Province, and there I saw paintings from the first half of the Tenth Century which incorporate maps. The upper part of the mural features portraits of several Buddhas, while the lower part is a bird's-eye view of the areas from Taiyan city, Mt. Wutai (in Shanxi Province) to Zhenzhou (currently Zhengding County in Hebei). What I found fascinating was the similarity between this pictorial map of the surroundings of Mt. Wutai and the type of maps which were produced in the Graeco-Slavic world during the Thirteenth and Fourteenth Centuries. While the Buddha pictures of the painting naturally enough revealed Indian influence, the pictorial map had the relatively realistic character which we associate with Chinese cartography.

In the Istanbul Central Library I had seen a map of Central Asia dating from 1072/4 which indicated Arab influence.³ While the Arabs orientated their maps towards the south (towards the Sun) and the Chinese towards the north (towards the North Star), this Turkish map was orientated towards the east (Lat.: oriens, towards the Rising Sun). This circular "map of the world" is drawn on the back of page 21 in Mahmud al-Kashghari's *Divan lughat at-turk*, a basic work for Turkish studies. When I arrived at Kashghar and learned that the author's mausoleum was located 48 kilometres from the city, I decided to make a pilgrimage to the place.

¹ A. Herrmann, Die Westländer in der chinesischen Kartographie, in Sven Hedin, *Southern Tibet. Discoveries in former times compared with my own researches in 1906—1908*. Vol. VIII. Stockholm 1922, pp. 91—406.

² *An Atlas of Ancient Maps in China — From the Warring States Period to the Yuan Dynasty (476 B.C. — A.D. 1368)*. Ed. by Cao Wanru, Zheng Xihuang, Huang Shenzhang, Niu Zhongxun, Ren Jincheng [&] Ju Deyuan. Beijing: Cultural Relics Publishing House 1990. — Mahmud al-Kashghari's map printed as nos. 42—44, p. 20.

³ A. Herrmann, Die älteste türkische Weltkarte (1076 n.Chr.), in *Imago mundi*, vol. 1 (1935), pp. 21—28.

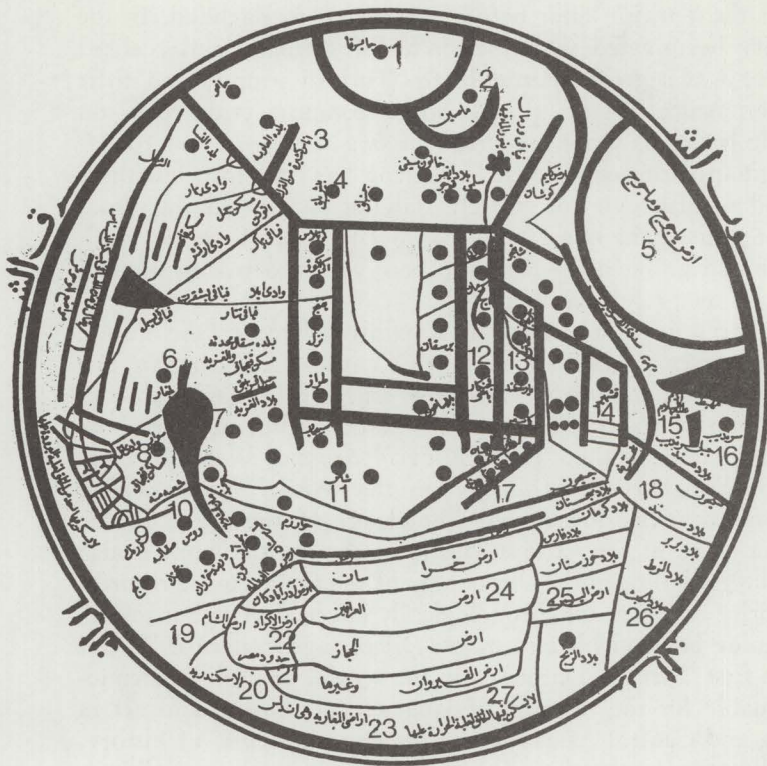
A map showing the most famous mosques in China, bought in Xian in 1991. At the top on the left lies Kashghar with its Id-gah Mosque and immediately to the west is Opal (Wupar) with the mausoleum of Mahmud al-Kashghari.

I thought I knew quite a lot about Mahmud al-Kashghari, but in a guide book, *Xinjiang Today*, which was published in 1988, I obtained more biographical information. The date of his birth, 1008, was stated, but not, on the other hand, the name of his place of birth: Barsghān on the southern shores of the Issik-Köl, as this place is situated in what is now Kirghizistan. The guide book goes on to say that he "died at the age of ninety-seven. He spent his youth studying at the Kashghar Institute of Higher Learning for Royal Families, and thus established a solid foundation for his later research into Turkic languages and its branches."⁴

In the *Encyclopaedia of Islam*⁵ we find more information: "Kashghari was deeply grounded in Islamic culture and learning, and he himself states that he had travelled extensively and visited

⁴ *Xinjiang Today*. Compiled by Chen Dajun. Beijing: New World Press 1988, pp. 75—76.

⁵ al-Kāshgharī, Mahmūd b. Husayn b. Muhammad, by G. Hazai, in *Encyclopaedia of Islam*. New ed. Vol. IV. Leiden 1978, pp. 699—701.

Mahmud al-Kashghari's map of the world from 1072/4.

Some place-names are indicated here by figures. 1. Japan, 2. China, 3. Northern Mongolia, 4. Bei-jing, 5. Gog and Magog, 6. Bulgarians, 7. Caspian Sea, 8. Volga, 9. Varyagans, 10. Rus, 11. Tashkent, 12. Barsghān, 13. Kashgar, 14. Kashmir, 15. Adam's Peak, 16. Ceylon, 17. Samarkand, 18. Indus, 19. Syria, 20. Alexandria, 21. Egypt, 22. Kurdistan, 23. Morocco and Andalusia, 24. Irak, 25. Yemen, 26. Abyssinia, 27. Western Sahara.

The heavy straight strokes are painted red on the original and denote mountain ranges — Tianshan and Altai on the left, the Pamirs and Kunlun as cross-lines and the Karakoram with the Himalayas on the right. Rivers and lakes are painted grey. The rectangle at Ceylon is the cavity of Adam's feet which formed the volcanic lake at Adam's Peak. At the top to the right of Japan is the demarcated area for Gog and Magog. On the other hand we do not find the Takla-makan Desert, as that area in the Eleventh Century was not as dried-up as it is today.

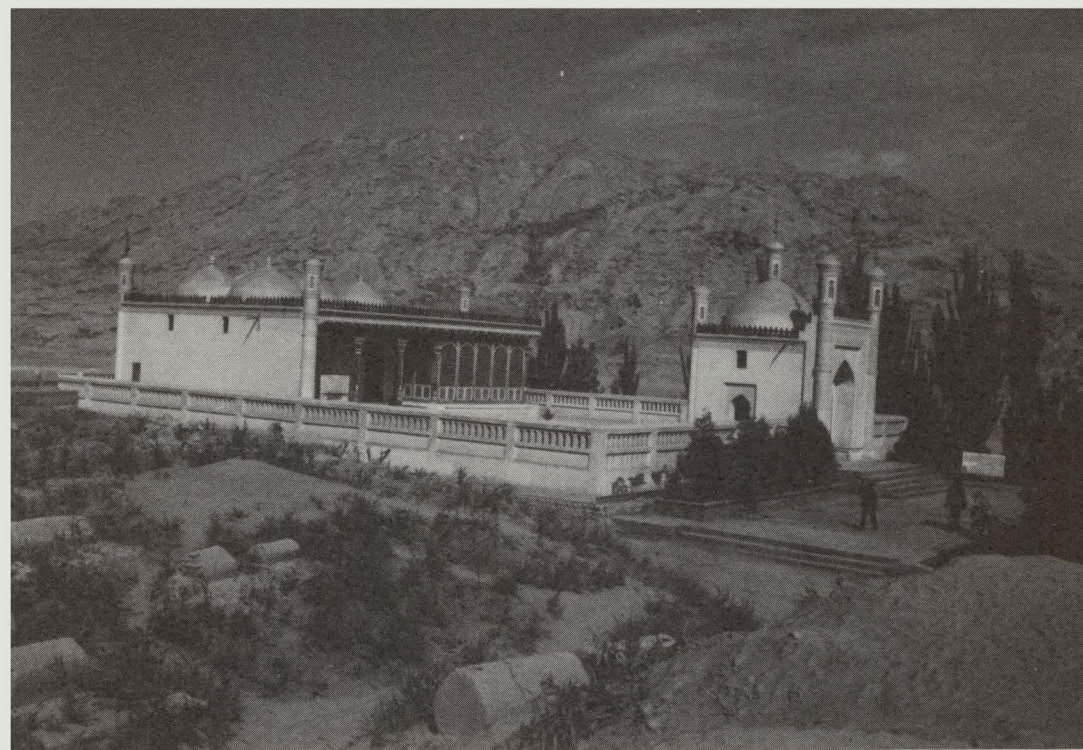
many of the Turkish lands before journeying to Baghdad. In the latter city he mingled with the circles of scholars, and realised that there was a great interest in the Turkish peoples and their languages; hence he was stimulated to compose two works on them. He began to write his *Divan lughat at-turk* in 464/1072." The original of this encyclopaedic lexicon has been lost, but there is a good — although not entirely flawless — copy dating from 664/1266; this is the one I had seen in Istanbul. His other work — a Turkish grammar — has also been lost and is only known through his own references to it.

Kashghari's linguistic material is mainly related to the Turkic language spoken during the Eleventh Century in Kashghar. His lexicon was originally conceived for scholars in Baghdad who had Turkish contacts. He therefore wrote deliberately on the basis of an Arabic method. In the *Encyclopaedia of Islam* G. Hazai sums up Kashghari's contribution in the words: "Contributing greatly to the extension of our knowledge of the early Turkic word-stock and of the various Turkic languages, the work is also a valuable guide-line in the chronology of the early Turkic records, the majority of which are chronologically uncertain Uyghur texts."

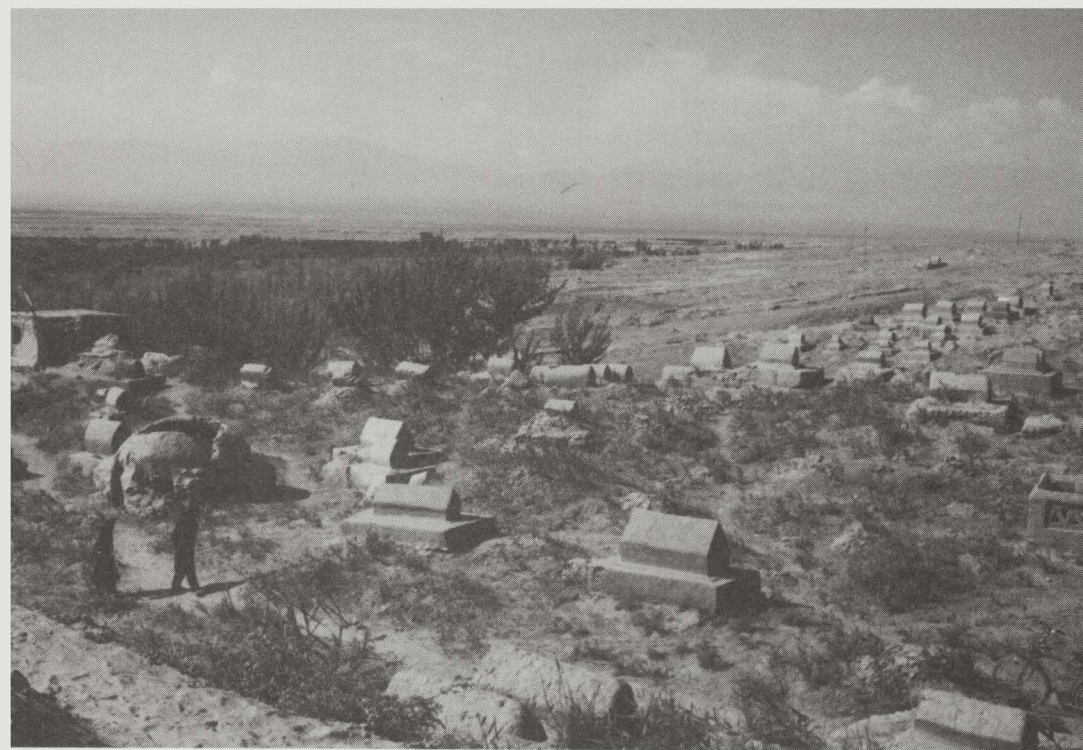
The guide book yields still more: *Divan lughat at-turk* "is not only the first Turkish dictionary in the world, in itself academically valuable for the research of languages, literature and art in Xinjiang and Central Asia, but also an 'encyclopaedia' of history, geography, products and traditions of Xinjiang and its political, economic and cultural contact with China's interior. It has become an invaluable part of both the Chinese and the world literary and artistic treasure house."

G. Hazai says nothing about where Kashghari lies buried and previously it was assumed that the place was unknown. But the guide book informs us categorically: "After he died, Mahmud was buried on a hillside overlooking his home town of Wupar; the hill is about forty metres high and covered with green trees and many narrow paths. The hill faces a high mountain to the north and green oases and rich crop lands in the other three directions, providing a majestic setting for Mahmud's spirit."

* * *

And so I was on my way to the village of Wupar (the Chinese form for Opal) accompanied by two Uyghurs. To start with we followed the main road leading to the pass at Kunjirap Mountain, which was opened in May 1986 for traffic to Pakistan. On both sides of the road there were walls of straight poplars along the ditches in which the vital water flows. Along the road we encountered all kinds of vehicles, drawn by mules or exhausted humans. Lorries and bicycles twisted their way through the mass of people. After about an hour's ride through the oasis, when we began to sense the closeness of the desert, the car turned off sharply to the north. Dense bushes lined the narrow road, which climbed slowly upwards. Kashghar itself is situated at an altitude of 1,264—1,502 metres above sea-level. The road along which we were travelling leads across the mountain-massif of the Pamirs with its peaks of 7,500 metres. Finally we reached a watch-tower where we paid our toll. There even the car had to stop.

Together with the Uyghur Abdullah I began to climb up a series of high ledges. The surroundings were so peaceful and celestially beautiful. Olive trees created an intense verdure and on one ledge there was a pool filled with splashing birds. On another ledge there was a sacred tree draped with strips of paper. This custom of presenting prayers and wishes I had encountered mainly in Japan but had had no opportunity of witnessing in China. From this tree one could see the outer gate of the mausoleum rising above the last of the ledges.

Beside the mausoleum the ground rose still more steeply. From the high ground one gazed down on the area of the tombs itself. While I stood there looking towards the snow-clad Pamirs there came a group of Uyghurs led by a mullah. When they faced the tombs they began to recite prayers. One had a strong feeling that for the Uyghurs this was a very holy place.

The mausoleum itself was built in 1983 and on the occasion of my visit it had not yet been completely decorated. From the outer yard one entered a hall where the walls were covered by red and green banderols with inscriptions. These are exclusively written in the Arabic alphabet. Down in Kashghar the notices were often written in Chinese characters alongside others in the Uyghur language or that of Kazak, both in the Arabic alphabet.

To the right of the entrance hall was the room containing Kashghari's symbolical sarcophagus, covered by a green cloth. At one of the short-sides there lay a couple of well-thumbed books. In this way the pilgrim could make himself acquainted with Kashghari's most important works. At the back of the mausoleum there were some rooms which are planned to accommodate a library and assembly rooms. A spiral staircase leads up to an upper floor and terrace. It is envisaged that the entire building can one day become a centre for studies in Turkic culture. But the time for its realisation is dependent on the political climate. At the end of the 1980's Uyghur culture was much in evidence in Xinjiang, but in 1991 more icy winds were blowing.

My two Uyghur guides had obviously not taken me for a "foreign devil". The obvious similarity, for example between the Uyghur and Turkish numerals, had served as a kind of introduction between us. On the way back from the mausoleum the driver suddenly stopped on the narrow road. Scarcely discernible among the bushes was a door, which was opened by a woman who looked at me with horror. After some words her expression changed and I was invited in the friendliest fashion into what turned out to be an L-shaped farm set in a garden. Three generations lived there: the grandmother sat on the veranda cradling the house's youngest infant. The eldest girl was kneading dough, while a five year old boy held part of the dough like a doll. His little sister was running about naked, while his elder sister proudly displayed her exercise-book. The men seated themselves around the divan and I was permitted to sit on the edge. After saying grace we were served tea, bread, grapes and finally they took me into the garden where they shook down peaches. The same sort which we grow here they break in half and eat from the inside. Just as I was leaving this hospitable family, two mules which were tethered by the door began to bray continously. Evidently they had concluded that I was a stranger.

For my part I shall always remember the stillness and the light shining on the olive trees and the poplars, the ochre-red sand and the ice-grey mountains. Truly it was "a majestic setting for Mahmud's spirit".

Trans. Gordon Elliott

OSCAR LÖFGREN
IN MEMORIAM

Professor emeritus Oscar Löfgren, Uppsala, dog den 23 april, tre veckor före sin 94-årsdag. Han tillhörde den kommitté för ett svenskt institut i Istanbul, som bildades den 1 februari 1961, och från den 15 mars 1962, då institutet upprättades, var han medlem av dess första styrelse. Med tanke på de stora samlingarna av arabiska handskrifter i Istanbul och andra turkiska städers moskébibliotek var det naturligt, att en ivrig handskriftsforskare som Löfgren ville främja tillkomsten av ett institut, som skulle underlätta för svenska orientalister att bedriva handskriftsforskning i Istanbul och Turkiet.

Oscar Löfgren var son till evangelisten i Helgelseförbundet Oscar Löfgren och folkskollärarinnan Anna Löfgren, född Settergren. Fadern hade dött fyra månader före sonens födelse. Oscar Löfgren gick först i sin mors skola i Edum i Larv, efter att ha hoppat över två klasser, i realskolan i Alingsås och tog studentexamen vid Norra Latin i Stockholm 1916. Härefter studerade

han klassiska och semitiska språk i Uppsala och försörjde sig från 1920 som lärare först vid Johannelunds missionsinstitut och sedan vid Fjellstedtska skolan. Efter doktorsdisputationen 1927 blev han docent i semitiska språk och tjänstgjorde som sådan 1933—39. Detta var före biblioteks- och lärarhögskolornas tid: docenter, som väntade på en ledig professur, sökte sig till bibliotek och gymnasier, där de utgjorde en värdefull och välkommen förbindelse med universiteten, och så var Oscar Löfgren 1939—41 adjunkt vid Norra Latin och 1941—51 lektor i latin och grekiska vid läroverket i Kristinehamn. Han släppte för övrigt aldrig kontakten med gymnasiet — sedan 1952 var han regelbundet censor i studentexamen. Åren 1951—56 var han professor i semitiska språk i Göteborg och 1956—64 hade han lärostolen i samma ämne i Uppsala. Änkling sedan några år efter Marta-Lisa, f. Ehrnström, efterlämnar han dottern Maj-Britt, f.d. posttjänsteman, med sonen Peter, och sönerna Lars fil. mag. och Bo, fil. kand.

Löfgrens vetenskapliga författarskap började med hans doktorsavhandling 1927, som var en utgåva av Daniels bok på etiopiska med inledning och kommentar. Ämnesvalet var nog icke tillfälligt utan hade säkert samband med hans anknytning till missionen, som länge varit verksam i Etiopien. Därmed var hans vetenskapliga inriktning i huvudsak fastlagd: det filologiska studiet av etiopiska handskrifter och av bibeltexter och andra religiösa texter. Detta intresse utvidgades så småningom till att omfatta även arabiska texter, särskilt sydarabiska sådana, också med historiskt innehåll. Löfgren blev med tiden en av världens främsta kännare av etiopiska och arabiska handskrifter, som han studerade i Tyskland, Holland, Frankrike, Österrike, England och framför allt Italien.

I maj vart år, efter det att studentexamen var över, for han till Milano, för att katalogisera det berömda Ambrosianabibliotekets arabiska handskrifter, av vilka en stor del ditbragts från Sydarabien. Med en av sina företrädare i Uppsala, O. F. Tullberg, hade Löfgren kunnat säga, att han i biblioteket hade sin största glädje. Ännu vid över nittio års ålder satt han ständigt på Carolina, universitetsbiblioteket i Uppsala, sysselsatt med sitt sista vetenskapliga arbete, som också berörde Istanbulinstitutet. Det var nämligen en katalog över den samling av mikrofilmade handskrifter, som den kände tyske orientalisterna Helmut Ritter åstad-

kommit i Istanbul, och som sedermera köptes av Carolina. Med tanke på de svårigheter, som ofta är förbundna med att få handskrifter filmade i Orienten, kan den Ritterska samlingen sägas göra en rad arabiska, persiska och turkiska handskrifter i Istanbul lättare tillgängliga för forskaren, så mycket mer som många av dem har kommenterats av Ritter i olika uppsatser. Men också mikrofilmerna i Uppsala blir tillgängliga först sedan Löfgrens katalog över dem har publicerats; den väntas utkomma hösten 1992.

Inom arabistiken och etiopologien befinner sig forskningen ännu blott i sin början: innan man på allvar kan studera arabisk och etiopisk litteratur, måste man registrera och beskriva de handskrifter, som ännu ligger okända i olika bibliotek, och man måste ge ut och översätta verk, som hittills varit tillgängliga blott i enskilda handskrifter. Det är ett mindre glamouröst arbete än att lägga fram nya och spännande idéer, men arbetet med handskrifter ställer samma krav på skapande fantasi för att man skall kunna identifiera och förstå svårtydda texter, och när idéer fallit i glömska och avlösts av nya, så bibehåller handskriftskataloger och editioner sitt värde. Och i handskriftssamlingarna kan den skarpsynte forskaren göra spännande och betydelsefulla fynd, som när Löfgren i Berlin fann okända delar av den kände sydarabiska vetenskapsmannen al-Hamdânîs historieverk *al-Iklîl* "Kronan" och i Milano vackert illustrerade arabiska handskrifter till al-Djâhiz' berömda "Djurbok" och Ibn Butlân's "Läkarnas gästabud" och ett unikt apokryfiskt Johannesevangelium. Med sina handskriftskataloger, texteditioner och översättningar har Löfgren visat sig som en av de främsta kännarna av Sydarabiens historia och av den etiopiska bibeln och den kyrkliga litteraturen i Etiopien. Hans intresse för dessa båda områden på var sida om sundet Bab al-Mandeb återspeglas i ovanlig grad i festskriften med anledning av hans nittioårsdag, som fick just titeln "On both sides of al-Mandab" (utgiven av Istanbulinstitutets dåvarande sekreterare Ulla Ehrensvärd och mig, dess tidigare sekreterare, i institutets skriftserie "Transactions" 1989). Hans bidrag till den internationella islamencyklopedien — 28 bidrag t.o.m. bokstaven H — visar också hans anseende som specialist på Sydarabien. För sitt arbete med kristna etiopiska och arabiska texter hade han redan 1971 blivit teologie hedersdoktor i Uppsala. År 1977 promoverades han till filosofie jubeldoktor.

Löfgrens vetenskapliga författarskap började som sagt med en utgåva av Daniels bok på etiopiska. Han fortsatte sitt arbete med den etiopiska bibeln genom utgivandet av sju av de profetiska böckerna och gav också ut kyrkliga texter på etiopiska och i översättning, som nattvardsböner och kloster-regler. I sina anmärkningar till A. Dillmanns etiopiska krestomati citerar den framstående tyske etiopologen E. Littmann Löfgren med epitetet *vir doctissimus* "den höglärde mannen". År 1928 hade Löfgren katalogiserat Evangeliska Fosterlandsstiftelsens samling av etiopiska handskrifter, och 1974 gav han ut en stor katalog över alla kända etiopiska handskrifter i Sverige, en katalog, som med sina många hänvisningar till andra handskriftskataloger och till övrig etiopologisk litteratur utgör ett värdefullt förarbete till en framtida etiopisk litteraturhistoria.

Också i sin arabistiska forskning kom Löfgren genom fyndet av det arabiska apokryfiska Johannesevangeliet i Ambrosiana in på en kristen text, ett evangelium större än det kanoniska Johannesevangeliet med en relativt fullständig skildring av Jesu liv med nya underverk och tal av Jesus, vilket han 1967 gav ut i svensk översättning. Eljes ägnades hans arabistiska forskning Sydarabien: han gav ut flera texter till Sydarabiens historia och intresserade sig särskilt för Sydarabiens främste vetenskapsman, al-Hamdânî, som levde på 900-talet, och som han också ägnade en biografi i islamencyklopediens andra upplaga. Intresset för al-Hamdânî gav han i arv till mig genom att fästa min uppmärksamhet på al-Hamdânîs bok om guld och silver, som tämligen obeaktad fanns i en arabisk handskrift i Carolina, och som jag gav ut med översättning som min doktorsavhandling, varefter jag fortsatt att intressera mig för al-Hamdânî och hans verk i flera uppsatser. Löfgrens kataloger över de arabiska handskrifterna i Ambrosianabiblioteket i Milano är verkliga praktverk med många reproduktioner i färg och föredömliga genom sina utförliga beskrivningar av varje enskild handskrift. Ett tredje band förbereds av Löfgrens medarbetare R. Traini.

Det kan inte ha varit alldeles lätt för Oscar Löfgren att i Uppsala efterträda den berömde H. S. Nyberg, men kanske blev det lättare just därför att de var så olika. H. S. Nyberg var bullrande, skrattande, osäker, lättrodd, omusikalisk, imponerande med sin lärdom och känd och uppskattad i vida kretsar. Oscar Löfgren var stillsam, vänligt avvaktande, oböjlig, musikalisk (han

spelade piano och sjöng Gluntar), utan prestigebehov, och även om också han var verksam i samhället (bl.a. som sekreterare i Kristinehamns humanistiska förbund och ordförande i Sveriges dövas riksförbund) och yttrade sig i tidens frågor (bl.a. skolfrågor) och populariserade sin vetenskap (bl.a. bidrog han till att göra fyndet av Dödhavsrullarna känt i Sverige) och verkade som översättare (också av skönlitteratur), så förblev han en ganska tillbakadragen och okänd man.

För sina studenter och amanuenser var han en mycket välvillig och avhållen lärare och chef. Utom i arabiska, där vi bl.a. studerade handskrifter, undervisade han i övriga semitiska språk, som ingick i studiet för licentiatexamen, som olika arameiska dialekter, etiopiska och icke minst sydarabiska inskrifter, som man nog inte kunde studera någon annanstans i Norden. Under hans tid som professor i Uppsala flyttade institutionen för semitiska språk från det enda seminarierummet-biblioteket i universitetsbyggnaden (H. S. Nyberg hade sitt rum en vindeltrappa högre) till tre rum i Domtrapphuset, i ärkebiskopinnan Söderbloms gamla våning i Uppsalas äldsta profana byggnad. Förutom som bibliotek tjänade de tre rummen till rum för professorn, amanuensens och undervisningen. Mot slutet delade jag amanuens-tjänsten med Bo Utas, senare också han sekreterare i Istanbul-institutet och numera professor i iranska språk i Uppsala. Innanför de tjocka murarna, där solen föll in genom de djupt liggande fönstren och väggarna var klädda av böcker, rådde en atmosfär av stillhet, lärdom och harmoni, och det är med glädje och tacksamhet jag tänker tillbaka på åren i Domtrapphuset under Oscar Löfgrens vänliga ledning.

Personliga motgångar och sorger kan ha gjort honom nedslagen men förminskade aldrig hans arbetslust: ännu med några och nittio år satte han sig regelbundet till sitt vetenskapliga arbete. Med sina verk, som gjort honom mer känd bland orientalister än bland allmänheten och mer känd i Sydarabien än i Sverige, har Oscar Löfgren rest sig en varaktig minnesstod.

Christopher Toll

professor i semitisk filologi vid Köpenhamns Universitet

REVIEWS

Boeschoten, Hendrik E.: *Acquisition of Turkish by Immigrant Children. A multiple case study of Turkish children in the Netherlands aged 4 to 6*, 181 pp. (Turcologica, Hrsg. von Lars Johanson, Bd 6, 1990. On Commission with Otto Harrassowitz, Wiesbaden.)

Schaufeli, Alida Johanna: *Turkish in an Immigrant Setting. A comparative study of the first language of monolingual and bilingual Turkish children*. Academisch Proefschrift. Promotor: prof. dr. P. C. Muysken, co-promotor: dr. R. Appel. 12, 230 pp. Universitet van Amsterdam, 1991.

Since the early 1960's, a large number of Turks have migrated to Western Europe. In recent years turcologists became aware of the importance of studying and documenting how Turkish develops in an immigrant setting. Especially in Germany and in the Netherlands several studies on this subject have been carried out. Two of the recent investigations, here under review, take up the issue of acquisition of Turkish by children growing up in the Netherlands.

Hendrik Boeschoten studies the language of children aged 4 to 6 (the kindergarten age) whose knowledge of Dutch is still rather limited. Twelve informants were selected as the core-group of the investigation. The data collected from their utterances (spontaneous speech only) are analysed and discussed in several aspects: developing lexicon; nominal structures; tense, aspect and modality; and, finally, clauses of reason and purpose.

On the basis of collected data the language proficiency of these children can be assessed and compared with the language proficiency of children of the same age group, growing up in Turkey in a monolingual setting. This comparison seems to show that some substandard forms are overgeneralised in the speech of the informants in the Netherlands. This may be a result of regional or socio-economic variables. However, they occur no matter which dialect the child's parents speak. As these features are not to be found in the language of a comparable age group in Turkey, these tendencies might be seen as the first symptoms of newly developing norms of Turkish spoken in the Netherlands or even in Western Europe. Stagnation in the acquisition of certain complex structures — such as relative clauses — was also marked. No cases of transfer of Dutch structures were observed, but the progress in Turkish appeared to be somewhat slower in some areas when comparing with the children in Turkey. Still, as the author points out, the second generation immigrants have not yet grown up and it is still too early to assess the scope of linguistic change.

A. J. Schaufeli's dissertation focuses on Turkish in the Netherlands from the perspective of language change as it develops in the language of second generation immigrants. She chose to adapt a cross-sectional design by selecting an experimental group of children in the Netherlands and a control group consisting of children in Turkey, with similar socio-economic backgrounds and from monolingual homes. Both groups were presented with identical tests and tasks, mainly unstructured oral and also written tasks. The children were aged 11–12, the age at which they have, more or less, completed their language acquisition, the children in the Netherlands thus being considered bilingual (in Turkish and Dutch).

Several linguistic levels were investigated: the lexicon, the morphosyntactic level and the discourse level (cohesion). The sociolinguistic and socio demographic factors were taken into account. On the basis of collected data the language of the migrant children can be characterised as a product of stagnating language acquisition in certain areas (on the lexical and morphosyntactic level — a tendency towards more restricted vocabulary and less complex morphosyntax). In other areas (as the discourse level) there was hardly any difference between the two groups. The author presents the results of her investigation in the context of various levels of language change — attrition (within an individual or within one generation) and incomplete acquisition between two or more generations; the combination of these two stages constitutes language erosion.

The results of both studies are in line with earlier research findings on language acquisition of mother tongue as the first language in an immigrant setting. In the case of Turkish in the Netherlands, when comparing with some other minority languages, the rate of change appears so far to be rather slow, but the first signs of language erosion seem to be there.

These present investigations are valuable contributions to Turkish linguistics as well as to general linguistics. We must hope that research on this field will be continued. Languages in a diaspora have shown tendency towards language erosion. It is to be seen whether even Turkish in an immigrant setting will develop such tendencies. Some findings in the present studies suggest such development. In that case this process of language change should be investigated and compared in all countries where Turkish migrants have settled, including Sweden.

Reviewed by *Jitka Zamrazilová-Jakmyr*.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

c/o Consulat général de Suède, B. P. 125, Beyoğlu, Istanbul
Gatuadress: Palais de Suède, Istiklâl caddesi 497, Istanbul
Tel.: (009 90-1) 252 41 19;
telex till konsulatet: CONS-TR-SVENSK 24256;
telex till institutet: 00990-1 249 79 67.
Sekretariat: Medelhavsmuseet, Box 5405, 114 84 Stockholm;
gatuadress: Fredsgatan 2, Stockholm. Tel.: 08-783 94 00;
sekr. docent Karin Ådahl 783 94 43.

Forskarkollegiets styrelse

Professor Carl-Gustaf Andrén, *ordf.*

Professor Ulla Ehrensvärd

Civilekonom Tage Florin, *skattm.*

Docent Pontus Hellström

Professor Jan Hjärpe

Professor Lars Johanson

Professor Folke Josephson

Fil. dr Birgit Nilsson Schlyter

Fil. kand. Marianne Prohászka

Professor Lennart Rydén

Arkitekt, docent Thomas Thieme

Professor Christopher Toll

Professor Bo Utas, *v. ordf.*

Departementsrådet Greger Widgren

Docent Karin Ådahl, *sekr.*

Suppleant

Fil. kand. Claes Petersson

Revisorer

Aukt. revisor Sören Wikström †

Urbanist Nils E:son Gyllenstierna

Suppleanter

Aukt. revisor Bo Lindén

1. bibliotekarie John Rohnström

Tf föreståndare i Istanbul fr.o.m. 1/11 1992

Docent Bengt Knutsson

Hedersledamöter

Ambassadör, professor Gunnar Jarring

Professor Gustav H. Karlsson

Professor Alfred Westholm

Stödjande ledamot

Atlas Copco AB, 105 23 Nacka

Årsberättelse för verksamhetsåret 1991/1992

Styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul får härmed i enlighet med stadgarna avgiva berättelse för verksamhetsåret 1991/1992.

Forskningsinstitutets styrelse är oförändrad sedan föregående år och består i enlighet med inval vid det extra årsmötet den 5 juni 1989 med undantag av ordföranden prof. Carl-Gustaf Andrén, som utses av UHÄ, av prof. Ulla Ehrensvärd, civilekonom Tage Florin (skattmäst.) prof. Pontus Hellström (förest. i Istanbul t.o.m. maj 1992), prof. Jan Hjärpe, prof. Lars Johanson, prof. Folke Josephson, fil. dr. Birgit Nilsson Schlyter, fil. kand. Marianne Prohászka, prof. Lennart Rydén, prof. Christopher Toll, doc. Thomas Thieme, prof. Bo Utas (vice ordf.), departementsrådet Greger Widgren, doc. Karin Ådahl (sekr.) samt som suppleant fil. kand. Claes Petersson. Revisorer är revisor Sören Wikström (†) och urbanist Nils E:son Gyllenstierna samt revisorssuppleanter revisor Bo Lindén och fil. lic. John Rohnström.

Istanbulinstitutets representanter i Labrayndakommittén är prof. Bertil Almgren och prof. Ulla Ehrensvärd. Sekreterare är prof. Pontus Hellström.

Publikationsnämnden består av Ulla Ehrensvärd, Lennart Rydén och Bo Utas.

Antalet valda ledamöter var vid verksamhetsårets utgång 84 varav tre hedersledamöter. Institutet har även en stödjande ledamot.

Ordinarie årsmöte hölls i Medelhavsmuseet den 4 december 1991.

Till nya ledamöter av forskarkollegiet invaldes prof. Kerstin Eksell, Stockholm och prof. Jan Retsö, Göteborg.

Efter årsmötesförhandlingarna föreläste Doc. Sture Linnér om "Anna Komnena och hennes värld — glimtar från 1100-talets Bysans." Föredraget följdes av en orientalisk buffé. Till föredraget och buffén var även medlemmarna av Istanbulinstitutets Vänförening inbjudna.

Meddelanden nr 16/1991 utgivna av Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul innehöll fyra artiklar av Alf Åberg, Bernt Brendemoen, Björn Engdahl och Andreas Ådahl samt en notis om överlämnandet av Turkiska utrikesdepartementets förtjänstmedalj till Gunnar Jarring. Gunnar Jarring skrev minnesord över ambassadör Bengt Odhner, institutets ordförande 1985—87, som avled 1990. I *Meddelanden* ingick även verksamhetsberättelse från Istanbulinstitutets styrelse samt verksamhetsberättelse från föreståndaren i Istanbul vidare förteckning över styrelsens medlemmar och index/innehållsförteckning över artiklar publicerade i *Meddelandet* 1/1976—15/1990.

Styrelsen höll sammanträden den 4 september, 6 november och 4 december 1991 samt den 19 mars och 20 maj 1992.

Till stipendiat för vt 92 utsågs bland nio sökande Håkan Ögren, Uppsala samt för ht 92 av tre sökande Åsa Lundgren, Uppsala. Stipendiesumman är oförändrat 7.000 kr.

Till innehavare av det tidigare utlysta Stora stipendiet om 30.000 kr för vt—ht 92 utsågs Niels Skøtt-Jørgensen, Trige, Danmark. Stipendiaten hade ännu vid utgången av juni månad 1992 inte tagit stipendiet i anspråk.

Pontus Hellström lämnade i maj 1992 tjänsten som föreståndare för institutet för att tillträda en tjänst som professor i Antikens kultur och samhällsliv vid Uppsala universitet. Mag. Éva Csató Johanson, Mainz, har under vakansperioden skött föreståndarens uppgifter. Föreståndaren avger särskild rapport över verksamheten vid institutet (se nedan). Styrelsen framför sitt varma tack till Pontus Hellström för det utmärkta och hängivna arbete han ägnat institutet för att bygga upp verksamheten.

I april hölls vid institutet ett kollokvium med titeln 'AR'ŪD. Arabic prosody and its applications in Muslim poetry" under ledning av prof. Bo Utas och prof. Lars Johanson. Kollokviet finan-

sierades delvis med bidrag från institutet. I maj arrangerades ett internordiskt kollokvium över "Förändringar i Konstantinopel och östra medelhavsområdet under senantikens och den tidiga medeltiden" under ledning av prof. Lennart Rydén.

Föreståndartjänsten ledigförklarades i september 1991. Tre sökande hade vid ansökningstidens utgång anmält intresse, docent Gudrun Ahlberg-Cornell, Ankara, docent Barbro Frizell, Rom och docent Berit Wells, Aten. Berit Wells återtog senare sin intresseanmälan. Som sakkunniga kallades prof. Tullia Linders, Uppsala och prof. Paul Åström, Göteborg. Styrelsen förordade vid styrelsemötet i december Gudrun Ahlberg-Cornell och inledde förhandlingar om anställningsvillkoren. Dessa förhandlingar var vid juni månads utgång ännu inte slutförda.

Genom den värdefulla donation, som 1991 tillföll Institutet från Wallenbergsstiftelsen, har en omfattande upprustning av institutets inredning och tekniska utrustning kunnat ske under året. Arbetet har utförts av föreståndaren med hjälp av arkitekt Igor Cronsioe. Donationer från Herbert och Karin Jacobssons stiftelse och Josef Anérs stiftelse har möjliggjort förvärvet av prof. Åke Åkerströms boksamling, som erbjudits institutet för inköp. Uppskattade donationer från Electrolux, Istanbul, Ericsson, Istanbul och Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner har bidragit till upprustningen och utrustningen av institutet. Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien och Magnus Bergvalls stiftelse har bidragit med anslag för tryckningen av *Transactions* vol. 3.

Stockholm i september 1992

För Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul styrelse

Carl-Gustaf Andréén, ordf.

Karin Ådahl, sekr.

Verksamhetsberättelse för året 1991/92

1. Institutets personal och stipendiater

Föreståndare (t.o.m. 30 april 1992): doc. Pontus Hellström (med cand. mag. Niels Skøtt Jørgensen, Trige som ersättare under tiden 15 juli—15 sept 1991).

Tf föreståndare (fr.o.m. 2 maj 1992): Éva Csató Johanson.

Deltidsanställd sekreterare: holländska institutets bibliotekarie fru Sema Baykan.

Stipendiat har varit TK Håkan Ögren, Uppsala (innehavare av institutets resestipendium för våren 1992). Eva Walter, Uppsala och Kari Çağatay, Istanbul, har under kortare perioder assisterat vid institutet.

Institutets lokaler har städats av fru Fatma Aypar.

2. Allmänt om verksamheten

Verksamheten har 1991/92 varit inriktad på att starkare etablera institutet som bas för kurser, kollokvier och annan svensk forskning kring Turkiet och Främre Orienten.

Institutet har nu för andra året uppburit ett större statsbidrag för sin verksamhet i Istanbul. Samtidigt har institutet kunnat rustas upp med hjälp av ett anslag på kr 500.000 från Knut & Alice Wallenbergs Stiftelse för inredning och utrustning. Med detta anslag har anskaffats nya möbler (främst till bibliotek, kontor och seminarierum) och apparatur (kopiator, telefax, overheadprojektor, TV, videobandspelare och datorer med skrivare). Dessutom har anslaget använts för diverse kompletteringar av biblioteket. Arkitekt SIR Igor Cronsioe, Göteborg, har bistått med möbleringsplaner, upphandling m.m. samt montering och därvid besökt institutet två gånger under året.

Kungl. Byggnadsstyrelsens planering för att åstadkomma mer funktionella lokaler har fortsatt under året och personalen vid Svenska Generalkonsulatet har på olika sätt bistått institutet i det dagliga arbetet.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962.

Institutet har till ändamål att främja främst humanistisk forskning i Turkiet under dess olika historiska epoker.

Sedan 1976 utger institutet en årsskrift *Meddelanden* under redaktörskap av Gunnar Jarring och Ulla Ehrensvärd.

Sedan 1978 har institutet också deltagit i publiceringen av det arkeologiska materialet från de svenska utgrävningarna i Labraunda. Denna skriftserie, *LABRAUNDA. Swedish Excavations and Researches*, distribueras genom Paul Åströms förlag, Sölvegatan 2, 223 62 Lund.

Istanbul-institutet utger en populär skriftserie:

Lars Holm: *Brev till Jacob Björnståhl om ett besök i Konstantinopel/Istanbul* (1984, 55:—); Ulla Ehrensvärd: "Dragomanhuset" och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul (1988, 30:—); Christer Westerdahl: *Från Norrtjärn till Konstantinopel. Mathias Norberg (1747—1826)* (1990, 35:—).

En vetenskaplig serie på utländska språk, *Transactions: Turcica & Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring ... 1987* (1988, 197:—); *On both Sides of al-Mandab. Ethiopian, South-Arabian and Islamic Studies presented to Oscar Löfgren ... 1988* (1989, 225:—); Gunnar Jarring: *Prints from Kashghar* (1991, 230:—).
Institutets postgironummer: 2 90 27-0.